

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему «Організаційно-правове забезпечення системи національної
стійкості в умовах російської агресії»

Студент 2 курсу магістратури денної форми
навчання спеціальності 281
«Публічне управління та адміністрування»
Освітньо-наукова програма
«Парламентаризм і парламентська діяльність»
Федорчук Олег Васильович
Науковий керівник: доктор політичних наук,
професор
Гошовська Валентина Андріївна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів
без відповідних посилань

Студент
(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
парламентаризму від « 22 » квітня 2024 р., протокол №41 від
22.04.2024 .

Завідувач кафедри парламентаризму, доктор політичних наук, професор
Гошовська Валентина Андріївна

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Федорчук О.В. Організаційно – правове забезпечення системи національної стійкості України в умовах кризи. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2024.

Зміст анотації. В роботі розкривається організаційно-правове забезпечення національної стійкості України в умовах кризи. Зокрема зазначається, що існуюча в нашій країні система ідентифікованих ризиків і загроз є хибною, а стандарти безпеки виявили свою невідповідність обставинам. До недоліків сучасного чинного законодавства у сфері національної стійкості відносимо: декларативний і рамковий характер норм законів, що переносить конкретизовані норми на рівень галузевих підзаконних актів і так знижує їх значення; слабку розробленість конкретних механізмів забезпечення конструктивної взаємодії інститутів держави і суспільства у протидії гібридним загрозам тощо.

Тому, створення сучасної системи організаційно-правового регулювання національної стійкості, є одним із найважливіших для нашої держави завдань. В результаті нашого дослідження нами були окреслені основні шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання національною стійкість України в умовах кризи. Так, з метою упровадження цілісного підходу до процесу стратегічного планування національної стійкості вважаємо за доцільне прийняти Закон України «Про державне стратегічне планування», у якому необхідно визначити види документів планування у державі; порядок узгодження та інтеграції планів різного рівня

та спрямованості; вимоги щодо загальної структури та наповнення документів планування; вимоги щодо джерел та якості звітної інформації тощо. Також, в умовах російської агресії на територію України і тих загроз, яке вона принесла для української держави та українського народу, вважаємо за доцільне при удосконаленні чинного законодавства з національної стійкості, застосовувати принципи адаптивного управління, які поєднували б в собі розуміння проблем, концепції щодо їх вирішення, а також процесів й методів, на основі яких здійснюються адаптивне оцінювання та управління.

Ключові слова: національна стійкість, національна безпека, геополітичні виклики, криза, російська агресія, законодавство, стратегічне планування, нормативно-правові акти, органи місцевого самоврядування.

ABSTRACT

Fedorchuk O.V. Organizational and legal support of the system of national stability of Ukraine in crisis conditions.

Qualifying master's thesis for obtaining a degree of higher education of the second (master's) level in the field of knowledge 28 "Public management and administration", specialty 281 "Public management and administration". – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, 2023.

Abstract content. The work reveals the organizational and legal provision of national stability of Ukraine in in crisis conditions.

In particular, it is noted that the existing system of identified risks and threats in our country is flawed, and safety standards have shown their inconsistency with the circumstances. The shortcomings of the current legislation in the field of national stability include: the declarative and framework nature of the norms of laws, which transfers specified norms to the level of sectoral by-laws and thus reduces their significance; weak development of specific mechanisms for ensuring constructive interaction of state institutions and society in countering hybrid threats, etc.

Therefore, the creation of a modern system of organizational and legal regulation of national stability is one of the most important tasks for our state. As a result of our research, we outlined the main ways of improving the regulatory and legal regulation of the national stability of Ukraine in the conditions of Russian aggression. Thus, in order to implement a holistic approach to the process of strategic planning of national stability, we consider it expedient to adopt the Law of Ukraine "On State Strategic Planning", in which it is necessary to define the types of planning documents in the state; the procedure for coordination and integration of plans of different levels and orientations; requirements regarding the general structure and content of planning documents; requirements regarding sources and quality of reported information, etc. Also, in the conditions of Russian aggression on the territory of Ukraine and the threats it has brought to the

Ukrainian state and the Ukrainian people, we consider it expedient to improve the current legislation on national stability to apply the principles of adaptive management, which would combine an understanding of the problems, concepts regarding them solutions, as well as processes and methods on the basis of which adaptive assessment and management are carried out.

Keywords: national stability, national security, geopolitical challenges, Russian aggression, crisis, legislation, strategic planning, regulatory acts, local self-government bodies.

Зміст.

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади національної стійкості.....	13
1.1. Поняття та сутність національної стійкості, як правової категорії у сучасній науковій літературі.....	13
1.2. Організаційно-правові засади національної стійкості.....	21
1.3. Методологія дослідження.....	28
Висновки до розділу 1.....	34
Розділ 2. Організаційно-правове забезпечення функціонування національної стійкості в умовах кризи на територію України.....	36
2.1. Проблема удосконалення управління у сфері національної стійкості в умовах кризи.....	36
2.2. Проблеми правового забезпечення національної стійкості в умовах війни.....	44
2.3. Міжнародний досвід у сфері правового регулювання національної стійкості.....	51
Висновки до розділу 2.....	58
Розділ 3. Організаційно-правове забезпечення національної стійкості на рівні регіонів та територіальних громад в Україні.....	59
3.1. Правові засади державної політики щодо забезпечення стійкості регіонів та територіальних громад.....	59
3.2. Розробка перспективних організаційно-правових моделей безпеки та стійкості регіонів та територіальних громад в Україні.....	68
Висновки до розділу 3.....	73
Висновки.....	75
Список використаних джерел та літератури.....	83

Перелік умовних позначень та скорочень.

ДСНС – Державна служба з надзвичайних ситуацій України.

ЄС – Європейський Союз.

КУ – Конституція України.

КМУ – Кабінет Міністрів України.

НАТО – Північно – Атлантичний блок.

НБ – Національна безпека.

НБСЄ - Нарада з безпеки та співробітництва в Європі.

НІСД – Національний інститут стратегічних досліджень.

ООН – Організація Об'єднаних Націй.

ОТГ – Об'єднання територіальних громад.

РФ – Російська Федерація.

РНБО – Рада національної безпеки та оборони України.

США – Сполучені Штати Америки.

DRI – Міжнародний інститут з питань відновлення після катастроф.

CARRI - Інститут суспільної і регіональної стійкості.

Вступ.

Актуальність теми. Російське повномасштабне вторгнення на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, призвели до зміни геополітичної ситуації не лише у Євразії, але й у всьому світі, виявивши найбільш слабкі місця сучасної світової геополітики та світового порядку. На сьогоднішній день стало очевидним, що найбільш основоположні міжнародно-правові норми, а саме право людства, націй і народів на існування, власний розвиток, суверенітет, самозахист, самовизначення, рівність, свободу, справедливий світовий устрій реально не працюють. Окрім того, сучасне міжнародне право і спеціально створені для його дотримання міжнародно-правові організації, починаючи з ООН, не гарантують ніякої безпеки країнам світу. Це дає нам підстави з прикрістю констатувати, що у сучасній міжнародній політиці і надалі головну роль відіграватиме фактор сили, що суттєво актуалізує проблему національної стійкості для кожної з держав світу.

Російська агресія щодо України показала, що існуюча в нашій країні система ідентифікованих ризиків і загроз є хибною, а стандарти безпеки виявили свою невідповідність обставинам. Стратегії, концепції й побудовані раніше механізми забезпечення національної стійкості не передбачили наперед загроз, що реалізувалися.

Натомість на сьогодні помітне значне зростання гібридних загроз, які досить складно виявляти. Їхнє нинішнє застосування в різних галузях проєдствіляє собою значну небезпеку для існування суспільних та державних систем. Протидія цим загрозам потребує великих фінансових, технічних і людських ресурсів, обсяг яких є зазвичай досить обмеженим. Особливо це стосується нашої держави і українського суспільства, які в останній період через російську агресію, зазнали значних втрат.

Зважаючи на це, нинішній потенціал стійкості держави вимагає свого подальшого розвитку та адаптивного управління. І тут, як на нашу думку, на

перший план виходить необхідність удосконалення організаційно-правового забезпечення національної стійкості. Створення сучасної системи організаційно-правового регулювання національної стійкості, як на наш погляд, призведе до формування надійних зв'язків між усіма суб'єктами її забезпечення і тим самим зробить її більш стійкою перед сучасними викликами. Зокрема, нормативно-правового забезпечення загальнодержавних систем, які пов'язані з цивільним захистом, протидією тероризму, медичного забезпечення, соціального захисту, кібербезпеки, правоохоронної, банківської та ін.), а також упровадження правових принципів в різних сферах національної стійкості, передусім у сфері національної безпеки тощо.

Тому, ефективною відповіддю на сучасні виклики може стати лише зміцнення власної національної стійкості, що, в свою чергу, обумовлює потребу у її новому правовому осмисленні.

Стан наукової розробленості теми. Тема національної стійкості найбільш ґрунтовно досліджувалася зарубіжними науковцями. При цьому ці дослідження, зважаючи на складність і багатоаспектність цієї проблеми, здійснювалися за відповідними напрямками. Так, зокрема, національну стійкість в контексті загальної теорії систем (*англ. systems theory*), досліджувалася у працях Р. Акоффа, О. Богданова, Т. Парсонса, В. Скотта, І. тощо.

Вивченням національної стійкості, через призму міждисциплінарних зв'язків займалися: Т. Абель, К. Барретт, Ф. Беркес, В. Галас, М. Мітчел, Д. Нельсон, С. Поласкі, Т. Хаджес, Й. Ходіклі, К. Фольке, М. Шлютер, та інші дослідники.

На проблемі визначення методики з'ясування поняття «стійкості» зосереджували свою наукову увагу наступні дослідники, як К. Вічі та С. Стівенс.

Проблема формування й розвитку окремої галузі досліджень у сфері безпеки розкривається у працях низки зарубіжних учених, зокрема: М.

Барнетта, Т. Вайса, П. Вілльямса, Р. Джонса, Б. Еванса, А. Макгрю, Дж. Хугенсена Гьйорва, М. Фуко та багатьох інших.

Еволюція концептуальних підходів до забезпечення національної безпеки, зумовили поширення концепту стійкості на сферу безпекових досліджень. Серед дослідників цього напрямку слід виділити Дж. М. Андеріса, Ф. Бурбо, Дж. Джозефа, М. Кауфманн, К. Крістенсена, Дж. Рейда, Д. Чендлера та ін.

Також важливі в контексті досліджуваної нами теми дослідження проводила ціла низка наукових та громадських установ. Посеред цих установ важливе місце займає Інститут суспільної і регіональної стійкості.

Поряд із закордонними науковими працями, питання національної стійкості також стали об'єктом дослідження і вітчизняних науковців. Серед них, слід виділити дослідження В. Горбуліна, А. Качинського, Н. Нижник, О. Литвиненка, О. Покальчука, А. Семенченка, Г. Ситника, В. Смолянюка тощо.

Однак, серед вітчизняних досліджень на особливе місце заслуговує монографія О. Резнікової «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища»[59], а також праці вітчизняних фахівців під керівництвом та за редакцією В. Гошовської [11,12,98].

В цих дослідженнях їхні автори намагалися системно осмислити теоретичні та практичні аспекти забезпечення національної стійкості України в умовах мінливості й невизначеності безпекового середовища.

Однак, незважаючи на теоретичну спадщину вищезазначених науковців, на сьогоднішній день в сучасній правовій науці відсутнє окреме системне дослідження організаційно-правового забезпечення національної стійкості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Проблематика магістерської роботи пов'язана з тематикою наукових досліджень, що здійснюються на кафедрі парламентаризму, Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета і завдання магістерської роботи. Автор магістерської роботи поставив собі за мету, дослідити питання організаційно-правового забезпечення системи національної стійкості України в умовах кризи. При написанні магістерської роботи ми поставили перед собою наступні завдання:

- з'ясувати поняття та сутність національної стійкості, як правової категорії;
- визначити основні теоретико-методологічні та організаційно-правові засади функціонування національної стійкості в Україні;
- окреслити основні проблеми управління національною стійкістю в умовах кризи;
- з'ясувати найбільш важливі проблеми правового забезпечення національної стійкості України в умовах війни;
- дати характеристику міжнародному досвіду у сфері нормативно – правового регулювання національної стійкості;
- показати шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання національної стійкості України в умовах кризи;
- визначити правові засади нинішньої політики української держави щодо забезпечення стійкості регіонів та територіальних громад;
- розробити перспективні організаційно-правові моделі підвищення стійкості регіонів та територіальних громад, як основи національної стійкості України.

Об'єктом дослідження є національна стійкість України.

Предметом дослідження є проблеми нормативно – правового забезпечення національної стійкості України в умовах кризи.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи складають принципи **об'єктивності та системності.**

Предмет дисертаційного дослідження зумовив розгляд процесу нормативно-правового регулювання у сфері національної стійкості України різними загальнонаукових та спеціально-науковими методами.

Особливо слід виділити наступні методи: метод діалектики, аналізу та синтезу, порівняльний, типологічний, герменевтики, діалектичний, дедуктивний, індуктивний, системно-структурний метод тощо. Ці методи, як на наш погляд, використовувались за умови їх системного застосування.

Одним з найбільш поширених методів, які впливають із системного підходу, є метод системного аналізу та метод дослідження сфери управління в цілому та в її окремих аспектах застосовується нами для визначення у системі управління національною стійкістю, її «прямих» та «зворотних» зв'язків. Говорячи про методи системного підходу, нам також слід звернути увагу на конкретно-історичний метод та методіку соціального управління.

Більш повно методологію дослідження буде розкрито у параграфі 1.3. нашої магістерської роботи.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки роботи можуть бути корисним при подальшому дослідженні цієї теми, а також про розробці ефективного вітчизняного законодавства стосовно національної стійкості. Матеріали дослідження можуть бути корисними і у навчальному процесі, особливо при розробці і викладанні загальних і спеціальних курсів у вищих навчальних закладах України. Окремі положення роботи також можуть бути використані органами державної влади у їх повсякденній роботі по зміцненню національної стійкості.

Робота також матиме певну практичну цінність і для мешканців територіальних громад, які є повноправними суб'єктами громадянського суспільства і від усвідомленої роботи яких напряду залежить, як подальше укріплення національної стійкості України, так і наша якнайшвидша перемога над російським агресором.

Структура та об'єм магістерської роботи. Робота написана на 83 сторінках основного тексту. Архітектоніку роботи становлять вступ, три розділи, висновки, списку використаних джерел та наукової літератури, загальною кількістю 98 найменувань.

Розділ 1. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади національної стійкості.

1.1. Поняття та сутність національної стійкості, як правової категорії у сучасній науковій літературі.

Як показує аналіз опрацьованої нами наукової літератури, національна стійкість є категорією досить складною і багатогранною, тому стосовно визначення її поняття та сутності в сучасних суспільних науках поки що не вироблено єдиного підходу. У найбільш спрощеному вигляді під національно стійкістю розуміється здатність нації та держави залишатися собою під тиском будь-яких обставин. Говорячи про сам термін «стійкість», слід зазначити, що вона потрібна і людині, і країні, адже саме стійкість дозволяє утвердити, зберегти, і розвинути власну суб'єктність. Стосовно України, то у зв'язку з російською агресією, в ній на сьогодні виникла гостра потреба у трансформації концептуальних підходів до забезпечення її власної національної стійкості.

Зважаючи на це, вважаємо за потрібне звернути нашу увагу на характеристики основних наукових концепцій, щодо визначення поняття та сутності національної стійкості.

Так, у низці зарубіжних публікацій, під поняттям національна стійкість розуміється «community resilience» – стійкість (резильєнтність) спільноти, «disaster resilience» – стійкість (резильєнтність) до катастроф, а також «community resilience to disasters» – стійкість (резильєнтність) спільноти до катастроф. Також національна стійкість часто розглядається як своєрідна стратегія готовності держави та суспільства до катастроф та різного роду стихійних лих тощо

При цьому, зважаючи на свою внутрішню складність, національна стійкість у її понятійно-категоріальному вимірі, часто зазнавала змін і трансформації. Першими науковими працями, в яких досліджувалися процес еволюції і трансформації національної стійкості, були праці

закордонних дослідників: П. Мартіна-Бріна і Дж. Андеріса [86], М. Волш-Ділея і В. Волфорда [96], М. Купера [95], К. Вічі та Р. Пфефербаум [92] тощо. У зазначених дослідженнях термін «стійкість» розглядається в першу чергу, як об'єкт дослідження. Вищевказані автори зазначають, що, зважаючи на складність та багатоохопність самого поняття «стійкості», у сучасних політологічних та правових науках не існує визначення «стійкості» як наукового поняття. Цієї ж думки дотримуються і дослідники Інституту суспільної і регіональної стійкості, які дійшли висновку, що серед наявного різноманіття визначень терміна «стійкість», на сьогодні складно обрати одне ідеальне. В свою чергу, експерти Інституту суспільної і регіональної стійкості стверджують, що при визначенні поняття національної стійкості важливим є в першу чергу визначення способу його використання [74].

Науковці та експерти Стокгольмського центру стійкості [88], Альянсу стійкості [80] та Міжнародного інституту з питань відновлення після катастроф (DRI) [81], розглядають поняття «стійкості», як процес реакції об'єкта на відповідні зовнішні подразники, а також його здатність адаптуватися до зовнішніх подразників, без втрати відповідної функціональності.

Загалом, концепт стійкості може мати різні інтерпретації в залежності від контексту його застосування. У політичних науках, наприклад, стійкість може означати стабільність урядів або політичних інститутів, а в економіці - стійкість фінансової системи чи стійкість економічного зростання. Однак, практичне застосування цього концепту може мати свої обмеження та протиріччя. Наприклад, у політичних системах стійкість уряду може вважатися позитивною якістю, оскільки вона забезпечує стабільність та прогнозованість управління країною. Однак, з іншого боку, надмірна стійкість може призвести до недемократичних режимів або відсутності змін у владі, що може завдати шкоди політичному розвитку та правам людини.

Таким чином, неоднозначність та специфічність концепту стійкості виявляються через різноманітність сфер її застосування та потенційні протиріччя між різними підходами до цього поняття.

Так зокрема, Дж. Уолкер і М. Купер пов'язують поширення концепту стійкості із теорією систем із впровадженням інноваційних ідей [95]. Важливим, в контексті досліджуваної нами теми є й висновок цього дослідника, про необхідність з'ясування особливостей управління на основі стійкості.

Вищезазначені наукові підходи були поширені і на сфери суспільно-економічну. Тут нам слід зауважити, що концепт стійкості в закордонних працях переважно базується на загальній теорії систем, яка передбачає вивчення закономірностей формування та функціонування складних систем. Крім визначення загальних рис у формуванні стійкості різних за своєю природою складних систем, К. Холлінг запровадив поняття внутрішнього «капіталу» системи, що вбирає зовнішні впливи та сприяє позитивним системним змінам, зберігаючи структуру та основні функції. Крім того, вчений проводив розмежування між поняттями «стійкість» та «стабільність». Інші дослідники, зокрема Й. Ходіклі, Г. Узкан, Х. Уздемір вважають, що стійкість здебільшого слід розглядати крізь призму «спроможностей», а сам концепт стійкості «не можливо остаточно визначити» [82].

Таким чином, як бачимо із цих досліджень, що поняттєво-термінологічне розуміння стійкості загалом формується навколо спроможності складних систем реагувати на негативні впливи на них у спосіб, який дозволяє їм не втратити свою динамічність, зокрема їх спроможність до подальшого розвитку.

Говорячи про національну стійкість, як суспільну категорію, слід також мати на увазі, що вона може бути або стихійною або ж усвідомленою і цілеспрямованою. Тут для нас важливим є другий випадок, який передбачає наявність стратегії, яка дозволяє випереджати виклики й загрози. Показовими в цьому відношенні є висловлювання Президента Франції Е.

Макрона, який, характеризуючи сучасну геополітичну ситуацію в світі, зазначав, що за умов, коли в світовій політиці все вирішує співвідношення двох країн, а саме США і Китаю, Франція постала перед дилемою вибору, а саме «...чи будемо ми молодшими союзниками тієї чи іншої сторони? Або трохи одного і трохи іншого? Або ж ми будемо намагатися вести свою власну гру і впливати?» [59].

Вищезазначене висловлювання піднімає одну з важливих проблем національної стійкості, а саме проблему міри індивідуальної суб'єктності країни у сучасному глобалізованому світі. Зокрема, наскільки власна національна стійкість дозволяє тій чи іншій країні проводити у своїй зовнішній політиці «свою гру і впливати на події»? Однак, це цілком залежить від сили цивілізаційної суб'єктності. Однак, ця сила не є незмінною. При цьому, стійкість ведення власної зовнішньої політики може бути не лише нераціональною, а й небезпечною. І тоді дві попередні стратегії, яку визначив діючий президент Франції, можуть ставати не лише актуальними, а й до певної міри рятівними.

Як підказує політична практика, на сьогодні само поняття стійкості і його стратегії передбачає і стратегію гнучкості.

Поряд із закордонними дослідженнями, проблемами національної стійкості також займаються і вітчизняні науковці. Так, А. Покровська під поняттям, національна стійкість розуміє здатність держави взаємодіяти із суспільством, а також здатність зберігати цю стійкість щодо зовнішніх та внутрішніх негативних впливів, оперативно реагувати на різного роду «асиметричні загрози, шляхом впровадження змін та адаптації без шкоди для основних цінностей та інституцій суспільства».[29].

Виходячи із цього, можемо припустити, що країна може бути впевненою у власній суверенності лише за умови створення ефективної системи національної стійкості

Разом з цим, у вітчизняній науці на сьогодні доведено, що основою первинної національної стійкості є ідентичність. Під ідентичністю

розуміється стійкість, яка трансформується в активний стан за наявності відповідних зовнішніх та внутрішніх загроз чи викликів. Така стійкість перетворюється у відстоювання та потребу певної солідаризації, яка в свою чергу породжує незалежність. Саме ж відстоювання повинне розвинути у творення, яке, на рівні країни, потребує консолідації й породжує творчу свободу як суб'єктність або процес реалізації цивілізаційного проекту. Саме національна стійкість, передбачає т.зв. творення, що в свою чергу супроводжується консолідацією навколо спільних світоглядних ідеалів та загальних національних цінностей.

Сучасні вітчизняні дослідники, розкриваючи сутність та зміст національної стійкості, звертають увагу і на таку її складову, як цивілізаційну суб'єктність. Без цивілізаційної суб'єктності незалежність країни стає лише формальністю, маскою, що прикриває її залежність від інших, більш потужних геополітичних гравців. Тому, особливої актуальності набирає стійкість цивілізаційної суб'єктності країни. Загалом, збереження та розвиток цивілізаційної суб'єктності важливі для суспільства в умовах постійних змін і викликів. Це означає, що суспільство повинне зберігати свої цінності, ідеали та традиції, які визначають його культурний і духовний образ. В той же час воно повинне гнучко реагувати на нові виклики і адаптуватися до змін, щоб забезпечити свій прогрес та виживання.

Цивілізаційна суб'єктність передбачає активну участь суспільства у формуванні своєї долі, прийнятті важливих рішень та розв'язанні проблем. Це означає розвиток громадянської свідомості, збереження демократичних інститутів і взаємозв'язку між суспільством і владою, а також розбудову механізмів соціальної взаємодії та співпраці.

Таким чином, збереження та розвиток цивілізаційної суб'єктності є важливим завданням сучасного суспільства, яке дозволить йому ефективно реагувати на виклики та забезпечити стає соціальне, економічне і культурне зростання.

Якщо ми припустимо, що стійкість цивілізаційної суб'єктності є синонімічно близькою національній стійкості, то ми можемо трактувати її як фундаментальну запоруку національної безпеки і розвитку країни. Терміни «стійкість» та «національна стійкість» вже давно існували в сучасному гуманітарному дискурсі, однак, на сьогодні вони потребують свого нового наукового осмислення.

На нашу думку, сучасні підходи є досить актуальними в тому сенсі, що стійкість в них розглядається перш за все, як здатність держави і суспільства давати відповідь на виклики і протидіяти загрозам, зберігаючи автентичність (цінності) і набуваючи адекватність (поведінкову адаптацію). Проте тут кінцева мета і зміст національної стійкості постають дещо абстрактними. Тому, з метою конкретизації, пропонуємо назвати кінцеву мету і зміст національної стійкості саме цивілізаційну суб'єктність, яка зрештою і існує заради успішного й цивілізаційного розвитку людини.

Ми також виходимо з того, що в умовах російського повномасштабного вторгнення, ефективна національна стійкість є успішною відповіддю зовнішнім та внутрішнім викликам та загрозам, через їх випередження.

Розкриваючи сутність національної стійкості, в роботі ми також намагатимемося визначити ступінь її співвідношення з національною безпекою. Тут слід зазначити, що, незважаючи на певну спільність цих понять, вони не є тотожними. На відміну від національної безпеки, яка більше зосереджує свою увагу на військовій складовій, «національна стійкість» є більш широким поняттям і охоплює протидію загрозам у всіх сферах, а саме політичній, економічній, військово-політичній, інформаційній, екологічній культурно-соціальній тощо.

Як на нашу думку, національна стійкість дійсно полягає не лише в реагуванні на виклики та загрози, але і в застосуванні стратегій випередження та запобігання їхнім появам. Це означає, що країна має розвивати механізми передбачення потенційних загроз, вживати заходів

щодо попередження конфліктів та кризових ситуацій, і зміцнювати свої потенціали для ефективного опору будь-яким внутрішнім чи зовнішнім загрозам.

Створення стійкого імунітету до загроз передбачає не лише зміцнення обороноздатності країни, але й розвиток соціально-економічних, політичних і культурних структур, що сприяють стійкості суспільства. Це може включати в себе покращення управління, збільшення рівня економічної самодостатності, розвиток соціальних механізмів захисту, підвищення рівня освіти та свідомості громадян.

Загалом, національна стійкість передбачає комплексний підхід до забезпечення безпеки та добробуту країни, спрямований на збереження та зміцнення її незалежності, суверенітету та стабільності.

Таким чином, на сьогоднішній день, національна стійкість визначається однією з головних умов забезпечення національної безпеки України, що передбачає її спроможність запобігати та ефективно протидіяти нинішнім загрозам та викликам.

Зважаючи на вищезазначене, на передній план виходить і потреба у створенні ефективної системи її організаційно - правового регулювання, починаючи із розробки якісних нормативно-нормативно – правових документів і закінчуючи створення умов, щодо їхньої реалізації. В цьому контексті зазначимо, що самодержавна організація не може самотужки забезпечити формування національної стійкості, оскільки її невід’ємною складовою є повноцінне громадянське суспільство. Тому, такі ознаки національної стійкості, як гнучкість, прогностичність, швидке реагування на зміни, здатність виробляти афективні запобіжні засоби, поєднання системної та ситуативної взаємодії інституцій, повинні бути законодавчо закріплені та введені у вітчизняне правове поле.

Серед нормативно - правових документів, які визначають поняття вітчизняної національної стійкості, насамперед слід звернути нашу увагу на

Стратегію національної безпеки України. У цьому документі визначаються основні засади, на яких повинна формуватися національна стійкість.

Аналіз основних безпекових нормативно-правових документів України також свідчить і про те, що формування ефективної системи національної стійкості стає однією з важливих умов у забезпеченні та відновленні територіальної цілісності України, протидії потенційним та наявним загрозам, однак потребує додаткового наукового обґрунтування.

Таким чином, стратегія національної стійкості, це в першу чергу, гідна відповідь на виклики та загрози, їх знищення чи хоча б нейтралізацію. Загалом, національна стійкість в сучасному глобалізованому світі є стратегією запобігання різноманітним викликам та загрозам. Окрім того, національна стійкість передбачає також і здатність ефективно відновлюватися після криз. Окрім того, під поняття національної стійкості, нами також розуміються спроможність політичної та інтелектуальної еліти держави, передбачати й ефективно реагувати на всі виклики і загрози.

1.2. Організаційно-правові засади формування національної стійкості.

Розкриваючи організаційно-правові засади формування національної стійкості України, вважаємо за необхідне звернути увагу на основний правовий імператив, на якому сьогодні тримається сучасний цивілізований світ – це повага до закону.

Сучасне законодавство України у сфері захисту національної безпеки та формування національної стійкості почало набувати комплексного характеру лише, починаючи з 2018 р. З цього часу у вітчизняній правовій практиці набув поширення всеохоплюючий підхід, що передбачає ідентифікацію і розвиток безпекової складової у кожній сфері функціонування держави і життєдіяльності суспільства, з якої, в свою чергу, логічно випливає відповідна логічна ієрархія діючих нормативно-правових актів та ієрархія інституцій їх реалізації. На сьогодні зазначені ієрархії поступово довершуються в процесі схвалення системи галузевих нормативних документів стратегічного планування. У цих нормативно-правових актах національна стійкість починає розумітися не лише як протидія визначеному переліку загроз національним інтересам, а й як динамічний феномен, заснований на стратегічній розбудові й оперативній оцінці стійкості всіх сфер життєдіяльності суспільства, синергії внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Першим таким важливим нормативно – правовим документом є вже згадувана нами в попередньому параграфі «Стратегія національної безпеки України», яка була прийнята Указом Президента України від 14 вересня 2020 року, і в якій національна стійкість визначається «однією з головних підвалин щодо забезпечення національної безпеки України, що здатна передбачати, запобігати та ефективно протидіяти сучасним гібридним загрозам» [43].

Окрім того, в цьому документі також зазначається, що «Безпека людини – безпека країни». У першому розділі "Пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки», цілі та основні

напрями державної політики у сфері національної безпеки" національна стійкість визначається як здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей.

Запропонований у стратегії підхід до національної стійкості враховує комплексний характер сучасних загроз, зокрема гібридної війни, яка використовує різноманітні інструменти для агресії проти країни. Ця стратегія спрямована на захист не лише від традиційних військових загроз, а й на реагування на нетрадиційні, комплексні загрози, такі як дестабілізація суспільства, інформаційна війна, кібератаки та інші форми гібридної агресії. Запровадження національної системи стійкості включає в себе розвиток механізмів реагування на загрози, підвищення готовності суспільства та держави до впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, а також покращення міжсекторного співробітництва та співпраці між різними суспільними і державними інституціями. У цьому контексті інклюзивний політичний діалог, державно-приватне партнерство та розподіл відповідальності стають ключовими елементами для забезпечення ефективної національної стійкості. Це означає, що всі сектори суспільства та різні галузі влади повинні співпрацювати для досягнення спільної мети - забезпечення безпеки та стабільності країни.

Стратегія національної безпеки від 2020 р. передбачає також і розробку різноманітних стратегічних документів, з метою їх подальшої реалізації на практиці. Однак, в нинішніх умовах, поки ухвалено менше половини із запланованих документів, зокрема: «Стратегію воєнної безпеки України»[44]; «Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України»[45]; «Стратегію економічної безпеки»[46]; «Стратегію кібербезпеки України» [47].

Характеризуючи ці документи, слід зазначити, що вони значною мірою є рамковими, складаються із загальних положень, в яких не є розкритими

розкриття форми, засоби та система інституційного забезпечення їх практичної реалізації. До певної міри винятком є «Стратегія економічної безпеки України від 2021 р.[46]., що має не лише теоретичний, а й визначений практичний, хоча й вузький, потенціал. Зокрема, Стратегія обґрунтовує постійний моніторинг та щорічну оцінку економічної стійкості на основі індикаторів визначення рівня економічної безпеки та їхніх критичних меж, а також в ній містяться відповідні методики.

Викладені у Стратегії пріоритетні напрямки відображають стратегічні завдання та дії, спрямовані на захист національних інтересів та забезпечення національної стійкості України в умовах сучасних викликів і загроз. Розглянемо кожен з них детальніше:

- Відстоювання незалежності і державного суверенітету, що передбачає захист від зовнішніх втручань і агресії, забезпечення незалежності та самостійності країни.

- Відновлення територіальної цілісності.

- Суспільний розвиток. Стосується розвитку людського капіталу, тобто зосередження на розвитку освіти, науки, охорони здоров'я та інфраструктури для підвищення якості життя громадян.

- Захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

- Європейський вибір, яка передбачає орієнтацію на приєднання до Європейського Союзу та НАТО, що передбачає впровадження європейських стандартів та норм, а також співпрацю з міжнародними організаціями.

- Відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету, яке стосується організації міжнародних зусиль для припинення окупації та повернення контролю над окупованими територіями.

- Міжнародна підтримка, яка передбачає в першу чергу співпрацю міжнародних партнерів, включаючи ООН, Європейський Союз, НАТО та інші організації.

Зазначені пріоритети та напрями визначають важливі кроки та дії, спрямовані на забезпечення національної безпеки та стійкості України в умовах сучасних викликів і загроз.

Наступним важливим правовим документом є «Концепція забезпечення національної стійкості» [51]. Ця Концепція на сьогодні є основою для формування системних механізмів для розробки інших нормативно-правових документів України у сфері національної стійкості. Згідно з цією Концепцією, законами України повинні бути визначені повноваження суб'єктів, що забезпечують національну стійкість, а також встановлені вимоги, рекомендації, критерії та показники для оцінки базових елементів системи національної стійкості та інші важливі вимоги до них.

Наступним нормативно-правовим документом є Закон України «Про національну безпеку України»[14]. У відповідності до цього Закону, національна безпека розглядається, як «здатність захищати державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичний конституційний лад та інші національні інтереси України від реальних та потенційних загроз» [14]. Одним з факторів забезпечення такої захищеності є також і національна стійкість. А протидія загрозам та територіальній цілісності є одним із пріоритетів національних інтересів України.

Ще одним важливим для нас документом, є Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 р.[52]. Ця програма відіграє важливу роль у визначенні стратегічних цілей та завдань для забезпечення національної стійкості та підготовці до набуття повноправного членства України в НАТО. Реалізація цієї програми передбачає ряд конкретних заходів і реформ, спрямованих на формування національної системи стійкості. Деякі з ключових напрямків цієї програми включають:

- Законодавче унормування, а саме створення нормативно-правових основ для функціонування національної системи стійкості.

- Створення єдиної нормативно-правової бази, яка полягає у забезпеченні координації дій державних органів у плануванні та реагуванні на кризові ситуації та загрози.
- Багаторівневу національну оцінку ризиків, яка стосується регулярного проведення оцінки ризиків і загроз у сфері національної безпеки та формування Національного реєстру загроз.
- Розробку та схвалення плану реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості:
- Розробка плану реалізації з урахуванням рекомендацій НАТО та встановлення чітких строків виконання цілей та завдань.

Вищезазначені заходи спрямовані на підвищення ефективності реагування на внутрішні та зовнішні загрози, зміцнення національної безпеки та забезпечення стійкості держави. Важливо, щоб реалізація цих заходів відбувалася системно та координовано, з урахуванням найкращих практик та рекомендацій міжнародних партнерів, зокрема НАТО.

Після затвердження Концепції забезпечення національної системи стійкості, на нашу думку, слід розробити і схвалити план її реалізації. Ураховуючи рекомендації НАТО, прийняті під час саміту у Брюсселі (2021 року), цілком доцільно, щоб такий план визначав відповідні цілі та завдання, а також містив чіткі строки їхнього виконання.

Окрім того, як зазначає О. Резнікова, «забезпечення правонаступності влади є важливим елементом державного управління, яка є однією з ключових характеристик національної стійкості» [55, с.173].

В цьому контексті, на особливу увагу заслуговує питання визначення організаційно-правового механізму системи забезпечення національної стійкості, передусім правового забезпечення координації цієї діяльності.

На сьогоднішній день серед фахівців та експертів обговорюється питання щодо доцільності розроблення окремого законопроекту по забезпечення національної стійкості як базового у відповідній сфері. Однак

зауважимо, що найбільш складними тут є питання стосовно взаємодії держави з підприємцями у сфері безпеки та захисту критичної інфраструктури, визначення відповідних обов'язків і повноважень врегульовані Законом України «Про критичну інфраструктуру»[15] від 16 листопада 2021 р. № 1882-IX. Такий підхід до забезпечення національної стійкості є важливим, оскільки він дозволяє систематизувати та унормувати процедури реагування на загрози та кризові ситуації. Внесення змін до профільних законів України та прийняття відповідних рішень РНБО України та Кабінету Міністрів України створить правову базу для ефективного функціонування національної системи стійкості. Ці зміни можуть стосуватися різних аспектів, таких як організація системи реагування на кризові ситуації, координація дій між державними органами та іншими структурами, виділення необхідних ресурсів для запобігання та протидії загрозам.

Порядок взаємодії суб'єктів забезпечення національної стійкості також має бути чітко визначений у нормативно-правових актах України. Універсальні процедури та алгоритми реагування на загрози і кризові ситуації повинні бути розроблені з урахуванням найкращих практик та стандартів безпеки, зокрема з урахуванням рекомендацій міжнародних організацій та досвіду країн-партнерів. Це дозволить забезпечити швидке та координаційне реагування на будь-які загрози та виклики для національної безпеки.

Тут, ми погоджуємося з позицією О. Резнікової, яка зазначає, що на сьогодні «немає необхідності у розробленні і запровадженні окремої системи забезпечення національної стійкості, яка буде функціонувати водночас із існуючою системою забезпечення національної безпеки»[59, с.174].

Важливе місце в нормативно-правовому забезпеченні національної стійкості відводиться також і законодавству по цивільному захисту. Це законодавство спрямоване на вирішення надзвичайних ситуацій і охоплює питання частини вразливостей у життєдіяльності суспільства й економіки.

Так, у відповідності до Кодексу цивільного захисту України від 2012 р. [21], цивільний захист та ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій знаходяться в компетенції Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС) України. Ця служба відповідає за проведення різноманітних заходів щодо захисту населення, інфраструктури та природних ресурсів в разі надзвичайних ситуацій. Зокрема, до її компетенції належить ліквідація наслідків стихійних лих, техногенних катастроф, пожеж, а також розмінування, евакуація населення та інші супутні заходи.

При цьому, діяльність ДСНС розглядається не лише з погляду реагування на виниклі ситуації, а й з точки зору попередження їх виникнення та підготовки до них. Така комплексна робота має на меті забезпечити ефективний цивільний захист і збереження життів та майна громадян в умовах надзвичайних ситуацій.

Однак, незважаючи на певні досягнення в нормативно-правовому регулюванні національної стійкості, ми повинні визнати і певні недоліки. До них зокрема, ми відносимо декларативний і рамковий характер норм законів, що заставляє переносити конкретизовані норми на рівень галузевих підзаконних актів і тим самим знижує їх організаційно-правове значення; слабка розробленість конкретних механізмів забезпечення взаємодії інститутів держави і суспільства у протидії різного роду гібридним загрозам і викликам.

1.3. Методологія дослідження.

Зважаючи на об'єкт та предмет нашої роботи, досить важливим є правильний вибір методології у сфері дослідження організаційно – правових засад національної стійкості України. За своєю внутрішньою сутністю методологія дає змогу обрати правильні напрями пошуку та об'єктивно оцінити процеси суспільного життя, виявити суттєві риси того чи іншого явища, з маси явищ виділити найбільш властиві даному процесові, визначити «найбільш перспективні шляхи як вдосконалення так докорінного реформування системи» [1, с. 35].

Під методами перш за все розуміють шляхи, способи, засоби, які використовуються в процесі вивчення її об'єкта. Тобто, це сукупність цілеспрямованих дій, через які отримують нові знання про систему правового регулювання, їхній розвиток і взаємодію із соціальними процесами. Ці методи багатоманітні. Їх, зазвичай об'єднують у дві групи; 1) загальнонаукові методи пізнання; 2) конкретно-наукові, спеціальні та соціологічні методи. Хоча, на думку автора, варто віднести до окремої групи спеціально-наукові методи, розроблені іншими науками, які, хоч вони й не є «власними» методами теорії соціального управління, сприяють розвитку останньої.

Для пізнання методології організаційно-правового регулювання національної стійкості передусім потрібно зрозуміти усю складність галузі людської діяльності, яка досліджується. Складність ця пояснюється, наступним.

По-перше, система знань про правове регулювання суспільством, так само як і про окремі його сфери, до яких належить і сфера національної стійкості, включає теорію управління, а також вчення про організацію, методи та техніку управління, що можливо лише при комплексному вивченні.

По-друге, питання організаційно-правових засад національної стійкості доводиться з'ясовувати з урахуванням політичних, економічних, соціологічних, організаційних, психологічних, правових, технічних, педагогічних та інших аспектів. Звідси випливає, що питання ефективного організаційно-правового забезпечення національної стійкості можуть бути вирішені лише спільними

зусиллями представників різних наук. Тому і правова теорія яка розвивається на стику багатьох галузей знань, опирається не лише власну методологічну базу, але й використовує принципи і методи, розроблені іншими науками.

Методологічну основу нашої магістерської роботи складають принципи **об'єктивності та системності**. Використання **принципу об'єктивності** при аналізі складових національної стійкості допомагає сформулювати неупереджений та об'єктивний погляд на всю сукупність суспільних та державно-правових процесів та явищ, які впливали на їх подальшу суспільну і законодавчу оформленість.

Принцип системності надав можливість надати роботі систематизований характер, що зумовило її цілісний характер роботи та взаємопов'язаність усіх частин та різних теоретико – концептуальних позицій щодо досліджуваної теми.

Предмет дослідження зумовив також і розгляд національної стійкості через призму низки **загальнонаукових та спеціально-наукових методів**. Серед них слід виділити метод аналізу та синтезу, порівняльний, типологічний, герменевтики, діалектичний, дедуктивний, індуктивний, системно-структурний та ретроспективний. Зазначені методи використовуються нами в роботі лише за умови їх системного застосування.

Основою загальнонаукових методів, які застосовують у всіх науках є діалектика, яка розглядає об'єкт дослідження з урахуванням усієї багатоманітності його відносин як усередині, так і з зовнішнім світом. Діалектика визначає загальні правила і методи мислення, вона орієнтує на розвиток, підтримку всього нового і заперечення старого при збереженні всіх попередніх досягнень, вчить сприймати проблеми та процеси розвитку, виходячи з реальних внутрішніх суперечностей. Зазначений метод використовується нами впродовж всієї роботи. Особливо в параграфі 1.1. де розкривається поняття та сутність національної стійкості як правової категорії та дається характеристика різноманітним науковим підходам щодо її оцінки. В розділі 2 роботи нами також зазначений метод використовується при розкритті

основних проблем, які пов'язані із зміною державного регулювання у сфері національної стійкості в умовах російського повномасштабного вторгнення на територію України.

Методи аналізу та синтезу автор використовував на усіх етапах дослідження теми, оскільки саме ці методи забезпечували цілісний взаємозв'язок цілого та його окремих складових. Цей метод дав змогу поєднати різноманітні джерела, а також сформулювати цілісне бачення національної стійкості як соціально-політичного і державно-правового явища.

Застосування **порівняльного методу** сприяло формуванню розуміння цілісності, а часом і взаємовиключності процесів, пов'язаних з національною стійкістю. Зазначений метод дало нам змогу вибудувати загальну структуру магістерської роботи та контент кожного окремого його розділу.

Типологічний метод забезпечив формування наукової та джерельної бази роботи, визначення основних напрямів та пріоритетів розвитку національної стійкості в сучасних суспільно - політичних умовах, кожен з яких має власні сутнісні характеристики та типологію.

Важливе значення для вивчення організаційно-правових засад національної стійкості мали методи **дедукції та індукції**. Так, зокрема **дедуктивний метод** дозволив з'ясувати загальні закономірності формування національної стійкості як суспільної та правової категорії. Цей метод дозволив підкріпити ряд загальних положень конкретним фактологічним матеріалом.

У магістерській роботі нами було використано також **системно-структурний та статистичний методи**. Зокрема, **системно-структурний метод** дозволив більш чітко усвідомити сутність взаємодії між національною стійкістю і національною безпекою, а також проаналізувати найбільш суттєвих зв'язки, що дозволило нам визначити основні тенденції. **Метод герменевтики**, використовується нами в роботі, при характеристиці

основних нормативно-правових документів, які регламентують функціонування системи національної стійкості України.

Для більш глибокого вивчення закономірностей функціонування системи національної стійкості, послідовного розкриття структурно-функціонального аспекту її організації важливо якнайширше використовувати **системний підхід** [55, С. 7].

Одним з найбільш поширених методів, які впливають із системного підходу, є **метод системного аналізу**, який було запропоновано у 60-их рр. ХХ століття. Цей метод полягає в розгляді явища, що досліджується в якості системи, тобто «множинності» взаємопов'язаних елементів (підсистем), що утворюють визначену єдність. Таким чином, вивчаючи явище системи, дослідник вивчає усю сукупність його внутрішніх і зовнішніх зв'язків. В контексті нашої роботи, національна стійкість, як організаційна система отримує ресурси із зовнішнього середовища, обробляє їх та реалізує власні функції.

Даний метод також застосовується для дослідження системи, що складається з інтегрованих в єдине ціле підсистем — керуючої та керованої. Слово «системний» тут застосовується в двох розуміннях — стосовно об'єкта дослідження та методу. Кожна з підсистем в системі управління також часто називається системою, коли вона розглядається як самостійне явище. Цей метод нами використовувався в нашій роботі при написанні параграфу 1.2. в якому міститься розгляд системи нормативно-правового забезпечення національної стійкості та. параграфу 2.3. в якому міжнародний досвід організаційно-правового регулювання національної стійкості.

Метод дослідження сфери управління в цілому та в її окремих аспектах застосовується нами для визначення у системі управління, її «прямих» та «зворотних» зв'язків. В контексті нашої роботи зазначимо, що лише аналіз причинно-наслідкових зв'язків об'єкта і суб'єкта управління, незалежно від масштабів та складності системи управління в сфері національної стійкості дає змогу розкрити її закономірності. Зазначений

метод знайшов в нашій роботі найбільш широке застосування при написання 2 і 3 розділів нашої роботи.

Говорячи про методи системного підходу, нам також слід звернути увагу на **конкретно-історичний метод**, який дає змогу вивчати процеси у сфері національної стійкості як процеси, які перебувають у перманентному стані розвитку та змінюються під впливом різноманітних чинників.

В цьому відношенні в юридичній науці на сьогодні визнається її тісний зв'язок із науками соціальними. Тут мається на увазі міждисциплінарний зв'язок теорії держави і права, яка вивчає закономірності розвитку та роль держави, а також теорії правового регулювання суспільних, у тому числі і багатьох управлінських відносин з цілим рядом гуманітарних наук, зокрема політологією, соціологією, конфліктологією, історією тощо. Із галузевих юридичних наук правова теорія найбільш тісно пов'язана з наукою конституційного права та наукою адміністративного права, які вивчають більшу частину управлінських правових відносин.

Поряд з вищезазначеними науками, в дослідження правового регулювання національної стійкості слід звернути увагу і на науку соціального управління. Тут зазначимо, що поняття «соціальне управління» значно ширше від понять «державного управління» і «правового регулювання». Ні науку адміністративного права, ні будь-яку іншу юридичну науку цілком включати до науки соціального управління не можна, оскільки предмети їх вивчення різні: остання вивчає організуючі, тобто управлінські суспільні відносини, що регулюються не лише нормами права, а й нормами громадських організацій та нормами моралі; юридичні науки вивчають не лише управлінські, а усі суспільні відносини, що регулюються нормами права [54, С.120].

Методика соціального управління таким чином повністю підходить і до дослідження проблеми національної стійкості та її правового регулювання, оскільки вона дозволяє найбільш повно охопити всі її складові.

Таким чином, всі вищезазначені принципи та методи, є вагомим методологічним орієнтиром у сфері дослідження нормативно – правових засад національної стійкості.

Висновки до розділу 1.

Як показує аналіз опрацьованої нами наукової літератури, національна стійкість є категорією досить складною і багатогранною, тому стосовно визначення її поняття та сутності в сучасних суспільних науках поки що не вироблено єдиного підходу. Тому виходячи з об'єкту нашого дослідження національної стійкості, як правової категорії, вона нами в роботі розглядається перш за все, як одна з найбільш вагомих підвалин у сфері забезпечення національної безпеки України, яка відзначається своєю здатністю передбачати, запобігати та ефективно протидіяти сучасним загрозам та викликам.

Саме при такій постановці питання, на передній план виходить і потреба у створенні ефективної системи її організаційно - правового регулювання, починаючи із розробки якісних нормативно-правових документів і закінчуючи створення умов, щодо їхньої реалізації.

Тому, виходячи із зазначеного, автор магістерської роботи під **національною стійкістю перш за все розуміє стратегію існування країни, яка здатна дотримуватися збалансованості у власному розвитку та успішно відповідати на різноманітні зовнішні і внутрішні виклики, протистояти сучасними загрозам та періодичним кризам.**

Стосовно нормативно- правового забезпечення національної стійкості, то починаючи з 2018 р., у вітчизняній правовій практиці набув поширення всеохопний підхід, що передбачає ідентифікацію і розвиток безпекової складової у кожній сфері функціонування держави і життєдіяльності суспільства, складається відповідна логічна ієрархія діючих нормативно-правових актів та відповідна ієрархія інституцій їх реалізації.

Так, точне визначення організаційно-правового механізму забезпечення національної стійкості, а також його ефективна координація, є ключовими аспектами у забезпеченні національної безпеки. Для цього необхідно розробити спеціальні нормативно-правові акти, які чітко визначатимуть ролі

та відповідальність різних суб'єктів у системі забезпечення національної стійкості.

Протоколи узгоджених дій, які встановлюють універсальні процедури реагування на загрози та кризові ситуації, грають важливу роль у забезпеченні спільної дії різних органів влади та інших зацікавлених сторін у разі виникнення надзвичайних обставин.

Ці нормативно-правові акти та протоколи повинні бути ретельно розроблені та впроваджені для забезпечення швидкого та координаційного реагування на будь-які загрози національній безпеці та ефективного відновлення після кризових ситуацій.

До недоліків сучасного чинного законодавства у сфері національної стійкості відносимо: декларативний і рамковий характер норм законів, що переносить конкретизовані норми на рівень галузевих підзаконних актів і так знижує їх значення; слабку розробленість конкретних механізмів забезпечення взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства у протидії сучасним загрозам тощо.

Організаційно-правові засади національної стійкості, зважаючи на всю її складність та багатогранність, є предметом дослідження наук, які пов'язані із соціальним та державним управлінням. Тому дослідження нормативно-правового забезпечення національної стійкості повинно відбуватися на основі міждисциплінарного зв'язку юридичної науки з іншими суспільними дисциплінами. Зазначений міждисциплінарний зв'язок і склав основу методологічного інструментарію теми нашої роботи.

Розділ 2. Організаційно-правове забезпечення функціонування національної стійкості в умовах кризи на територію України.

2.1. Проблема удосконалення управління у сфері національної стійкості в умовах кризи.

В період 2013-2014 рр. Україна постала перед низкою принципово нових екзистенційних загроз і викликів, що були спричинені російською агресією проти України. Якщо перша фаза цієї агресії (з лютого 2014 по лютий 2022 року) завершилася окремими територіальними втратами – анексією Автономної Республіки Крим і частковою окупацією районів Донецької та Луганської областей, то друга фаза (з 24 лютого 2022 р.) – почалася відкритим застосуванням зброї проти суверенітету, територіальної цілісності та незалежності нашої держави під виглядом проведення т. зв. «спеціальної військової операції».

Точно, шукаючи нові підходи та відповіді на виклики сучасності, важливо акцентувати увагу на удосконаленні нормативно-правового забезпечення української національної стійкості. Це означає, що система законодавства повинна бути готовою ефективно реагувати на широкий спектр загроз, включаючи як зовнішні агресії, так і внутрішню нестабільність.

Організація держави та суспільства, визначення типу загроз і деструктивних впливів, а також цільові дії суб'єктів забезпечення стійкості є важливими аспектами в забезпеченні національної стійкості. Ефективність державної політики у сфері національної безпеки залежить від того, наскільки вона відповідає концепції національної стійкості та чи враховані усі важливі управлінські та правові аспекти.

Отже, пошук нових підходів і вдосконалення нормативно-правового забезпечення національної стійкості є важливими завданнями для забезпечення ефективного функціонування держави та суспільства в нинішніх важких для нашої держави і суспільства випробуваннях.

У цьому контексті заслуговує на увагу закон мінімуму О. Богданова, відповідно до якого в найслабкіших ланках концентруються найбільш руйнівні впливи, а це «спричиняє і найбільший спротив системи» [5, С.234-237]. У контексті формування безпекової політики, вказана закономірність вимагає пошуку рішень, спрямованих не лише на своєчасне виявлення уразливостей, але й на оптимізацію можливостей, спрямованих на подолання руйнівних впливів.

Аналогічні висновки робить і вже згадуваним нами в параграфі 1.1. нашої роботи, Альянс стійкості. Учасники та члени цього Альянсу вважають, що якщо усі зусилля та ресурси управління зосереджуються на забезпеченні стійкості до певного типу впливів і подоланні пов'язаних з цим перешкод, то управлінські заходи можуть призвести до зменшення загальної стійкості системи.

Так, зокрема, якщо ми спрямовуємося на досягнення високого рівня стійкості до певного типу деструктивних чинників, то здатність системи впоратися з несподіваними чи абсолютно новими загрозами буде постійно нівелюватися. Складні системи мають здатність до саморегулювання, що в свою чергу дозволяє їм протидіяти впливам і повертатися до рівня рівноваги. Це становить основу «вбудованої стійкості складних систем»[95]. Відповідний потенціал системи можна наростити, в частині стимулювання цілеспрямованих дій суб'єктів, які забезпечують національну стійкість.

Сучасна українська система національної стійкості функціонує, на сьогодні, недостатньо ефективно. Зазначену ситуацію спричинила низка наступних чинників, до яких відносимо:

- відсутність безпеково-оборонного сектору, який становив би цілісну функціональну систему, що управляється з єдиного центру;
- інституційна слабкість системи національної стійкості;
- недостатня кваліфікованість кадрового корпусу;
- структурна незбалансованість державних органів, які відповідальні за національну стійкість;

- недостатня кількість ресурсів і їх неефективне застосування;
- дії ворога по знищенню інфраструктури та соціальної сфери українського суспільства та ведення ним постійної гібридної війни.

При цьому, встановлення чіткого формату взаємодії між відповідальними за безпеку центральними органами виконавчої влади, на законодавчому рівні є ключовим для забезпечення ефективної координації у сферах національної безпеки та стійкості.

Загалом, посилення ролі цих органів є важливим кроком для забезпечення цієї координації. Ці органи можуть мати спеціальні підрозділи, що відповідають за визначені аспекти національної безпеки та стійкості, що сприятиме кращій організації та ефективності реагування на виклики та загрози.

Зокрема, це може включати створення спеціальних механізмів для оперативного обміну інформацією, координації дій у кризових ситуаціях, та розробки стратегій та заходів зі зміцнення національної безпеки. Такий підхід допоможе забезпечити швидке та узгоджене реагування на будь-які виклики, що виникають перед державою.

Зважаючи на розподіл конституційних повноважень між різними гілками влади в Україні та світовий досвід, доцільно сформулювати механізм забезпечення координації діяльності з розбудови національної стійкості на стратегічному рівні відповідно до наведених нижче висновків. Розглянемо кожен висновок окремо для виявлення розумних підходів до розподілу функцій і повноважень у системі координації діяльності з розбудови національної стійкості на стратегічному рівні..

- Враховуючи наскрізний характер концепції стійкості та її важливість для національної безпеки, центральні органи виконавчої влади, є відповідним за координацію державної політики у цих сферах.

- Оскільки виконавча гілка влади зазвичай має доступ до ресурсів і можливостей, Кабінет Міністрів України має відповідати за координацію

діяльності у сфері кризового менеджменту та готовності до реагування на різноманітні загрози.

Всі вище перелічені підходи дозволять урівноважено та ефективно керувати системою координації на різних рівнях влади, забезпечуючи відповідний реагування на виклики та загрози, що стикаються Україна.

Окрім того, дослідниця О. Резнікова також вказує на доцільність розглянути можливість «розширення повноважень цієї Державної комісії, зокрема щодо забезпечення всеохопного планування заходів безпеки на всіх етапах (до, під час і після надзвичайної ситуації) та розвитку необхідних спроможностей, а також здійснення координації заходів у сфері забезпечення безпеки та стійкості об'єктів критичної інфраструктури» [60,С.256].

Таким чином, розглядається можливість перетворення Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій на урядовий координаційний орган забезпечення національної стійкості. Для організаційного забезпечення діяльності уряду України у сфері забезпечення національної стійкості та зазначеної Державної комісії (урядового координаційного органу), О. Резнікова пропонує створити Урядовий офіс. До повноважень цього офісу віднесено організацію розроблення проектів нормативно-правових актів, інструкцій, рекомендацій для різних цільових груп, розвиток державно-приватного партнерства у сфері забезпечення національної безпеки та стійкості, створення стійких міжвідомчих комунікацій та мереж з участю наукових установ і представників громадськості з питань забезпечення національної стійкості, а також багаторівневе оцінювання загроз і прогнозування надзвичайних і кризових ситуацій [60, с.256-257].

Ураховуючи викладене вище, до переліку структурних елементів організаційного механізму забезпечення національної стійкості можна віднести:

На загальнодержавному рівні:

- Організаційна структура у складі Апарату Ради національної безпеки і оборони, яка відповідає за координацію стратегічних аспектів національної стійкості.

- Орган, включений до Секретаріату Кабінету Міністрів України, який забезпечує координацію дій виконавчої влади в цих сфера

- Структура, що відповідає за загальну координацію урядової політики щодо стійкості.

- Організації, які працюють на постійній основі для вирішення конкретних завдань у сфері стійкості.

- Структури, які надають допомогу та консультації з питань національної стійкості.

- Організації, які забезпечують аналітичну та експертну підтримку, а також підготовку спеціалістів у галузі стійкості.

На регіональному рівні:

- Органи місцевого самоврядування, які забезпечують виконання політики стійкості на місцевому рівні.

- Організації, що координують дії різних відомств та організацій на регіональному рівні.

- Структури, що відповідають за забезпечення стійкості на певних територіях.

- Організації, що надають різного роду підтримку місцевому рівні.

Враховуючи відмінності між системами забезпечення національної стійкості та національної безпеки, особливо у взаємодії їхніх суб'єктів і побудові системних зв'язків, важливо враховувати принципи «дедукції» і «індукції». Дослідження в цій області показують, що системні зв'язки у сфері національної безпеки формуються за принципом «дедукції», тоді як у сфері національної стійкості – за принципом «індукції». Враховуючи це, можна стверджувати, що для формування сучасної організаційно-правової системи забезпечення національної стійкості важливо знаходити оптимальний баланс між процесами централізації та децентралізації функцій державного

управління, а також між державним управлінням і самоуправлінням, особливо в контексті безпекової сфери [61, с.351].

І тут перед нами на передній план виступає питання місця та значення держави у сфері формування національної стійкості. У сучасних умовах національна безпека стає прерогативою держави, яка має монополію на застосування сили і володіє необхідними ресурсами для цього. Це відповідає традиційному підходу до забезпечення безпеки, який був сформульований ще на початку минулого століття М. Вебером.

Проте необхідно враховувати, що сучасні процеси глобалізації і швидкі технологічні зміни призвели до появи нових загроз. Особливо відзначається поширення гібридних загроз, які складно ідентифікувати, оскільки вони часто ініційовані недержавними акторами. Метою гібридної війни є не пряме завоювання території, а скоріше дестабілізація держави та її інституцій, зниження здатності захищати національні інтереси.

Оскільки повністю попередити такі загрози неможливо, кризове управління стає все важливішим. Це означає готовність реагувати на кризові ситуації та розробку нових форм співпраці для мінімізації негативних наслідків загроз. Тому виникає потреба в розширенні функцій у сфері національної безпеки та стійкості, що відповідали б сутності концепції стійкості у сфері національної безпеки.

Це також передбачає перерозподіл повноважень і розширення ролі держави, місцевих влад і громадського сектору у протидії широкому спектру загроз.

У цьому контексті «особливого значення набуває формування сукупності стійких об'єктів і суб'єктів, які спроможні ефективно протистояти загрозам» [62, С.197]. Зрозуміло, що мова йтиме, ймовірно, про застосування механізмів забезпечення стійкості держави, суспільства, організацій, підприємств і т. д., а також про створення нових форматів взаємодії різних учасників у відповідній сфері. При цьому важливо враховувати специфіку

самоорганізації та самоуправління як специфічних аспектів формування стійкості.

Однак, роль держави в забезпеченні національної стійкості є стримуючою, адже вона діє «через чітко визначені державно - адміністративні процедури та спеціально утворені для цього державні структури»[60, С.303]. А відповідно, виникає необхідність у дотримванні відповідних обмежень, а це негативним чином впливає на гнучкість системи та її адаптивність до нових викликів. Це, в свою чергу, ще більше посилює ризик управлінських помилок. Тому удосконалення управління сучасною системою національної стійкості повинно полягати у підвищенні рівня індивідуальної адаптивності, готовності до реагування та відповідальності інших суб'єктів, зокрема місцевої влади, громад, організацій, окремих громадян тощо, у забезпеченні національної безпеки та стійкості.

Таким чином, слід відзначити, що при існуючій системі забезпечення національної безпеки, а відповідно і національної стійкості, держава виконує основні функції, в той час як інші суб'єкти лише залучаються до виконання окремих функцій за необхідності, яка передбачає випадки мобілізації або цивільного контролю.

Також важливо зазначити, що у системі національної стійкості відбувається відповідний перерозподіл повноважень, зокрема недержавні суб'єкти виконують більший обсяг завдань на постійній основі. Це передбачає готовність до реагування на загрози та кризові ситуації, формування спільних спроможностей і т. д. При цьому функції координації і контролю з боку держави зміцнюються. Такі зміни повинні знайти відображення у формуванні та реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки та стійкості.

Окрім того, в умовах російської агресії на територію України і тих загроз, яке вона принесла для української держави та українського народу, вважаємо за доцільне застосовувати т.зв. адаптивне управління, яке, на думку К. Холлінга, поєднує в собі розуміння проблем та концепцій щодо їх

вирішення, а також процеси й методи, на основі яких здійснюються адаптивне оцінювання та управління[84]. Тут слід зазначити, що оцінювання грає ключову роль у гнучкому адаптивному процесі розроблення політики, спрямованому на зменшення невизначеності. Це особливо важливо в контексті системи національної стійкості, де оцінювання надає необхідну інформацію для вибору та коригування шляхів подальшого розвитку.

Механізми забезпечення національної стійкості - це комплекс рішень і заходів, спрямованих на досягнення високого рівня стійкості держави і суспільства. Ці заходи повинні відповідати загальним цілям і принципам функціонування системи національної стійкості. Отже, розвиток та впровадження таких механізмів відображає стратегічний підхід до забезпечення національної безпеки та стійкості країни.

Таким чином, механізми забезпечення національної стійкості мають спільні засади, але можуть мати відмінності залежно від конкретної сфери застосування (економічна, екологічна, політична та інші). Ураховуючи це, поточна українсько-російська війна спрямована не лише проти держави, а й проти суспільства, окремих організацій, підприємств, громадян і т.д. Таким чином, механізми забезпечення стійкості можуть бути комплексними (діяти на рівні держави) або застосовуватися на рівні окремих суб'єктів (установ, організацій, громад і т.д.).

Узагальнюючи це, важливо виділяти пріоритети у формуванні та застосуванні механізмів забезпечення національної стійкості, а також налагоджувати їх у сфері встановлення прийнятного рівня ризику і оптимальної стійкості різних об'єктів. Це є важливими напрямками державної політики у сфері забезпечення національної безпеки і національної стійкості.

2.2. Проблеми правового забезпечення національної стійкості в умовах війни.

Як бачимо з попередніх параграфів, право дійсно відіграє ключову роль у забезпеченні національної стійкості, функціонуючи як регулятор суспільних відносин. Його роль подвійна: з одного боку, воно впливає на зовнішній чинник, забезпечуючи національну стійкість; з іншого - оптимізує функціонування самої системи національної стійкості та системи забезпечення національної безпеки.

Окрім того, розглядаючи право як зовнішній чинник, слід зазначити, що воно виникає як результат захисту інтересів нації, або похідний від цих інтересів. В той же час, право слугує інструментом досягнення ідеалів, потреб та інтересів нації. Щодо оптимізації функціонування системи національної стійкості, важливо розуміти, що ця система також є інструментом права, оскільки вона втілює в собі його норми та принципи.

Отже, дія системи національної стійкості втілює право у буття, визначаючи його роль як основного фактору у забезпеченні національної безпеки та стабільності.

Саме така дуальність співвідношення права і національної стійкості «присутня за будь-яких умов і притаманна загальному процесові її забезпечення»[3, С. 129-130].

Виходячи з основних ознак права, слід зауважити, що лише дійсне право, як всеохопний регулятор суспільних відносин, що відображає загальновизнані людські цінності, може бути розглянуте у контексті управління системою національної стійкості. Існування різних систем національної стійкості забезпечується відповідним соціальним механізмом, до якого входить і право. Тому різноманіття потреб нації і засобів їх задоволення впливає на саме право. Це ставить під сумнів дефініцію права, яке відображає загальновизнані людські цінності, і права, що відбиває власні інтереси нації, які є пріоритетними.

Тут слід наголосити, що важливо уникати спотворення або неправильного вживання понять, особливо у контексті права та нормативних систем. Якщо ми вважаємо, що право повинно відповідати загально визнаним людським цінностям, то потрібно уважно враховувати, що нормативна система, яка допускає пригнічення інтересів інших націй, може порушувати ці цінності. При цьому важливо забезпечувати розумний баланс між національними інтересами та загальнолюдськими цінностями, щоб забезпечити мир і стабільність на міжнародному рівні.

Ми вважаємо, що це питання можна вирішувати з точки зору корисності права як інструменту, засобу, який є свідомим продуктом нації, не лише для власної нації, а й для світової спільноти. Хоча у сучасних умовах не буде доречним вказувати на право, як повну свободу втілення національних інтересів, оскільки воно таїть в собі загрозу зачіпати інтереси інших націй.

Беручи до уваги, що відповідно до ст. 3 Конституції України, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»[24], вважаємо за необхідне стверджувати про необхідність побудови в Україні системи національної стійкості з урахуванням прав та інтересів інших націй та держав, які теж вибудовують власний національний варіант національної стійкості.

Так, виходячи з цього, основною спрямованістю права повинно бути забезпечення потреб та інтересів кожної людини. Ця теза підтверджується відображенням у Конституції України та відповідних положеннях міжнародних документів, таких як Загальна декларація прав людини 1948 року, Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини 1950 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року. Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, Документ Копенгагенської наради-конференції з людського виміру НБСЄ 1990 року та інших міжнародних документів.

Таким чином, право, будучи, з одного боку, надійним захисником системи національної стійкості, а з іншого, вагомим чинником забезпечення

національних інтересів, відіграє у національній стійкості важливу роль. При цьому, така подвійність права, ще раз переконує нас у необхідності розгляду вдосконалення права як складової частини побудови національної стійкості. Більш того, постає також гостра необхідність щодо формування права національної стійкості. Адже одним із складових елементів міжнародного публічного права є «право міжнародної безпеки, втім право окремої країни на власну національну стійкість у концептуальному плані не розглядалося. Відтак нами пропонується сформулювати таке право» [68, С. 34-35].

Загалом процес розбудови національної стійкості повинен відбуватись паралельно з розробкою нормативно-правових актів, що визначають загальні пріоритети розвитку нації та механізми забезпечення національних інтересів. Потрібно не лише створити нові закони, але й переглянути існуюче законодавство з урахуванням пріоритетів національної стійкості. Закріплення статусу України як правової, соціальної та демократичної держави у Конституції є ще одним аргументом на користь синхронізації процесу побудови національної стійкості та удосконалення системи права у цій сфері.

Умови російської агресії щодо України вимагають нових підходів до розбудови системи правового забезпечення національної стійкості. А це передбачає не лише внесення змін до існуючих нормативних актів, але й розробку нових, які враховуватимуть специфіку сучасної ситуації та виклики, що стоять перед країною.

Формування системи правового забезпечення національної стійкості в умовах кризи щодо України ставить перед нами нові вимоги до цього процесу. Це зумовлює необхідність внесення змін до цілої низки нормативних актів у сфері національної стійкості. Так, у Законі України «Про національну безпеку України»[40] з метою вдосконалення планування у сфері національної безпеки, певних уточнень потребує як методологія планування, так і організація відповідних процесів в Україні. Загальна неузгодженість процесів розробки стратегічних і програмних документів, включаючи сфери національної безпеки, економічного та соціального

розвитку, сталого розвитку і т. д., підкреслює актуальність необхідності прийняття закону про державне стратегічне планування в Україні.

Основними принципами планування у сфері національної безпеки і стійкості слід визначити наступні: законність; об'єктивність; гнучкість; взаємодію; цілісність; розподіл ризиків і відповідальності; доцільну прозорість; координацію; контроль

Особливу увагу слід приділити тому, що планування повинно стати частиною адаптивного управління. Це означає, що плани повинні періодично переглядатися й уточнюватися з урахуванням нової інформації, отриманої протягом певного періоду. Стратегічне планування, а також інші види планування у сфері національної безпеки, повинні наперед прогнозувати і враховувати основні загрози та виклики.

На сьогоднішній день, вітчизняне чинне законодавство України поки не регламентує процедуру у сфері національної стійкості. Ця процедура повинна охоплювати сферу періодичного аналізу та оцінювання ризиків, виявляти різного роду загрози та планувати відповідні заходи у сфері забезпечення національної стійкості держави, окремих галузей і сфер, регіонів і громад, а також суспільства. Також відсутні єдині правила, які б упорядковували підготовку документів планування для різних етапів процесу забезпечення національної стійкості, а також міжвідомчої взаємодії з метою формування спільних спроможностей і визначення послідовності залучення різних ресурсів, у тому числі міжнародної допомоги.

В умовах нинішніх глобальних викликів, Україна стоїть перед необхідністю впровадження нового стратегічного планування, яке повинно охоплювати процеси з різною періодичністю, однак об'єднані спільною метою. Зокрема, у відповідності до Закону України «Про національну безпеку України» (частина перша статті 26) «Стратегія національної безпеки є документом довгострокового планування»[14]

Так, згідно з визначеннями зазначеного Закону, документи планування у сферах національної безпеки мають такий самий характер. Крім того,

оцінювання ризиків і можливостей (через самооцінювання) та тестування затверджених планів під час навчань і тренувань повинні проводитися щорічно з метою своєчасного коригування цільових орієнтирів і пріоритетів забезпечення національної стійкості, галузевих і секторальних планів стійкості і т. д. [14].

Крім того, перед оновленням Стратегії національної безпеки має передувати підготовка комплексного звіту про результати оцінювання ризиків і можливостей, а також виявлення загроз та вразливостей у сфері національної безпеки України.

Також, необхідно внести зміни до Закону України «Про національну безпеку України» для упорядкування та ефективного впровадження єдиного циклу стратегічного планування у сфері національної безпеки України. Важливо також визначити формування цілей і завдань щодо забезпечення національної стійкості під час підготовки документів планування у різних сферах.

Пропонується включити в нинішнє законодавство процедуру щорічного громадського, відкритого та прозорого звітування державних органів, що відповідають за реалізацію секторальних стратегій. Така процедура, як на наш погляд, відповідала вимогам, які викладені у Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України та положенням частини п'ятої статті 29 Закону України «Про національну безпеку України». [40].

Окрім того, необхідно також внести зміни до зазначеного Закону України в частині визначення порядку контролю та звітності щодо стану виконання положень Стратегії та інших нормативно-правових документів планування за сферами національної безпеки і національної стійкості.

Як на наш погляд, всі вищезазначені пропозиції сприятимуть підвищенню ефективності планування основних заходів, у сфері запобігання основним ризикам і загрозам, своєчасному корегуванню планів у випадках, коли в них будуть знайдені певні вади та недоліки.

Також, на сьогодні стоїть потреба у доповненні Закону України «Про національну безпеку України» положеннями і окремими статтями, які стосуються організації дієвого планування, щодо готовності держави і суспільства до відповідних викликів та криз, а також які стосуються процедури з'ясування поняття та змісту «кризової ситуації», оцінці та характеристиці її основних вад.

Крім того, під час розробки планів заходів у сфері цивільного захисту, запобігання й реагування на загрози та кризові ситуації, слід враховувати цілі та завдання, спрямовані на зміцнення національної стійкості. До таких заходів відносимо:

- проведення регулярних навчань і тренувань в системі укріплення національної стійкості за участю органів місцевого самоуправління;
- формування дієвої системи стратегічних комунікацій;
- встановлення постійного та стійкого комунікування з громадами та громадянами;
- залучення громад, об'єднань громадян, підприємців, та інших зацікавлених осіб до системи планування заходів у сфері цивільного захисту тощо.

Загалом, вдосконалення нормативно-правової бази є ключовим аспектом забезпечення національної стійкості. Оскільки система права у сфері національної стійкості поки що не є повністю розвиненою в Україні, необхідно створити відповідне правове середовище. Це передбачає розроблення та удосконалення нормативно-правових актів, які визначатимуть пріоритети національної стійкості, механізми взаємодії між різними органами та структурами, що забезпечують національну безпеку, а також процедури реагування на загрози та кризові ситуації. Створення відповідного правового середовища є ключовим для ефективного функціонування системи національної стійкості, оскільки воно надає не лише рамки для дій, але й визначає права та обов'язки різних суб'єктів, що беруть участь у забезпеченні національної безпеки.

На сьогодні, національне законодавство не в повній мірі забезпечує потреби та інтереси нашої держави та суспільства, а відповідно ефективність нинішньої національної стійкості ще потребує свого нормативно-правового удосконалення. Існуючі ж нормативно - правові акти, зокрема закони України «Про національну безпеку України»[14], «Про Агентство національної безпеки», «Про недержавне забезпечення національної безпеки України»[3], стосуються радше всього системи національної безпеки і про національну стійкість в них якщо і зазначається та лише дотично.

Хаотичність, безсистемність і недостатня продуманість проектів нормативно-правових актів у сфері національної стійкості на сьогодні є одними з найсуттєвіших проблем нашого суспільства і держави, які потребують негайного вирішення.

2.3. Міжнародний досвід у сфері правового регулювання національної стійкості.

Зважаючи на той факт, що, як ми вже зазначали в попередніх розділах, процес нормативно-правового регулювання системи національної стійкості в Україні ще далекий до завершення, досить важливим для нас є вивчення міжнародного, зокрема західного досвіду її правового регулювання. Тут слід зазначити, що початок російської агресії щодо України призвів до того, що питання забезпечення національної стійкості набуло для більшості західних країн, а також для міжнародних організацій нового значення. Нові виклики і загрози, у т. ч. гібридного типу, довели слабкість як політичних інституцій так і засобів, які були покликані забезпечувати мир і стабільність після Другої світової війни. Особливо це стосується діяльності таких міжнародних організацій як ООН і ОБСЄ. Початок російської агресії проти України в 2014 році, показав, що задекларовані принципи та підходи є недостатньо ефективними щодо протидії новим викликам і загрозам. Як зазначає з цього приводу Г. Ласконжаріас, «реакція НАТО на агресію РФ проти України в 2014 р. була виключно політичною і дуже традиційною» [86].

Все це вимагало і зміни системи правового регулювання національною стійкість західних країн. В цьому відношенні цікавими для нас є положення Варшавського саміту НАТО, який проходив 8-9 липня 2016 р. і на якому було наголошено на потребі, посилення колективної безпеки країн-членів Північноатлантичного блоку, підвищенні ефективності кризового менеджменту, подальшої активізації співпраці цих країн у сфері безпеки, прогнозуванні нових напрямів роботи, у сфері забезпечення національної стійкості в умовах довгострокової адаптації НАТО до нових безпекових викликів [91].

На цьому саміті керівники держав визначили сім базових вимог в напрямку посилення стійкості, які в свою чергу передбачають:

- безперервності управління та надання критично важливих державних послуг;

- постійного енергопостачання;
- спроможності ефективно реагувати на неконтрольоване переміщення значної кількості людей;
- тривалого і безперебійного постачання води та продуктів харчування;
- спроможності ефективно реагувати на ситуації з масовими втратами цивільного населення;
- стійких систем цивільних комунікацій;
- стійких систем цивільного транспорту та переміщення осіб [91].

Крім того, значний технологічний розвиток змусив країни-члени НАТО шукати нові засоби захисту від кібератак, куди входить військова та цивільна інформаційна інфраструктура, а також шляхи та методи підвищення стійкості членів організації до нових загроз. Тому з метою розробки нових доктрин і нормативних документів НАТО щодо національної стійкості та покращення взаємодії держав-членів у цій сфері, створені т.зв. Центри передового досвіду НАТО. На сьогоднішній день існує 27 таких центрів, серед яких можна виокремити: Центр цивільно-військового співробітництва у місті Гаазі (Нідерланди), Центр протидії розвідувальній діяльності у місті Кракові (Польща), Центр кризового менеджменту і протидії катастрофам у місті Софії (Болгарія), Центр протидії тероризму у місті Анкарі (Туреччина), Центр енергетичної безпеки у місті Вільнюсі (Литва), Центр військової медицини у місті Будапешті (Угорщина), Центр моделювання і симулювання ситуацій у місті Римі (Італія), Центр стратегічних комунікацій у місті Ризі (Латвія), Центр спільної кібероборони у місті Таллінні (Естонія), Центр протидії розвідувальній діяльності у місті Кракові (Польща) , Центр протидії тероризму у місті Анкарі (Туреччина) та інші інституції. [89].

Серед нормативних документів, які стосуються функціонування системи національної стійкості країн НАТО, слід особливо виділити програму «НАТО – 2030: трансатлантичний порядок денний на майбутнє» («НАТО – 2030»). В цій програмі національна стійкість визначається, як перша лінія оборони і має важливе стратегічне значення для досягнення

успіху НАТО у реалізації його трьох основних завдань, які полягають у колективній обороні, кризовому менеджменті, спільній безпеці [92].

Говорячи про документи НАТО, слід зазначити, що вони загалом носять рекомендаційний характер. В них переважно містяться рекомендації з питань забезпечення стійкості, які часто інтерпретуються як документи, що посилюють переважно оборонні спроможності та кризовий менеджмент, у т. ч. через запровадження концепції «всеохопної оборони», що в свою чергу передбачає залучення всіх цивільних, державних, приватних та військових установ, розподіл відповідальності й належну координацію дій в період кризової події у мирний і воєнний час[86].

Окрім того, в 2017 р. на основі рекомендацій були розроблені «критерії для проведення самооцінювання національної стійкості державами-членами НАТО»[90]. Так, з 2018 р. країни – члени НАТО проводять оцінювання загального стану стійкості Альянсу через кожних два роки. Отримані результати є основою для формування напрямів роботи НАТО і надання підтримки членам Альянсу щодо підвищення рівня їхньої готовності у сфері національної стійкості. У 2019 р. лідери НАТО визнали необхідність підвищення стійкості суспільства, а також критичної інфраструктури та енергетичної безпеки держав – членів НАТО [90].

Також було зазначено, що зниженню ризиків, що виникнення безпорядків та порушення суспільної організації під час криз сприяє не лише правильно сформована у юридичній сфері система державного управління, зокрема у сфері національної безпеки, але й вчасно запроваджені заходи стосовно її захисту від наслідків різноманітних терористичних, загроз, кібератак, природних катастроф, ворожих зовнішніх впливів тощо [88].

Наразі стосовно кожної базової вимоги, яка дотична до національної стійкості, розроблені певні настанови й рекомендації. Зокрема, в питаннях забезпечення безперервності урядування та надання критичних державних послуг важливим документом є «Основи планування для держав щодо

забезпечення безперервності урядування та надання критичних державних послуг»[94].

Важливу інформацію щодо забезпечення стійкого енергопостачання містять, зокрема, такі важливі документи країн північноатлантичного Альянсу, як Керівництво для національних органів влади щодо виявлення та оцінювання стійкості критичної національної інфраструктури та взаємозалежності у секторах зв'язку та енергетики, Керівництво з підвищення стійкості національних та транскордонних енергетичних мереж, «Рекомендації та практики щодо захисту критичної інфраструктури у сфері постачання електроенергії та енергоносіїв [83].

У сфері забезпечення здатності ефективно реагувати на неконтрольовані переміщення великої кількості громадян заслуговують на увагу наступні документи НАТО: Політика щодо цивільної готовності до переміщення населення в умовах кризи та колективного, Керівництво з питань планування руху населення тощо [83].

Детальну інформацію з питань забезпечення стійкого постачання води та продуктів харчування надають, зокрема, наступні документи Альянсу: Керівництво з питань забезпечення режиму постачання продовольчих та водних ресурсів), Керівництво національним органам влади щодо механізмів керованого постачання та розподілу, Керівництво національним органам влади щодо планування заходів із пом'якшення виявлених ризиків та вразливостей у секторах постачання продовольства і води, Контрольний список для національних органів влади щодо пом'якшення виявлених ризиків та вразливостей у секторах постачання продовольства та води [91].

У сфері забезпечення здатності ефективно реагувати на ситуації з масовими втратами серед населення заслуговують на увагу: Керівництво національним органам влади щодо планування інцидентів, що спричиняють катастрофічні масові втрати, Керівництво національним органам влади щодо забезпечення безпеки постачання та управління ланцюгами постачання, Рекомендації щодо посилення цивільно-військового співробітництва для

подолання наслідків широкомасштабних подій, пов'язаних з терактами тощо[91].

Документи НАТО, присвячені забезпеченню стійких систем цивільних комунікацій та інфраструктури, включають різні керівництва, рекомендації і настанови. Наприклад, які стосуються Рекомендації щодо єдиних національних контактних осіб. Ці документи визначають стратегічні напрями розвитку та заходи, необхідні для забезпечення стійкості систем комунікацій та транспорту.

У 2021 році базові вимоги й рекомендації щодо національної стійкості були значно поглиблені й адаптовані до нових реалій. Це був важливий крок у напрямку зміцнення національної стійкості та підвищення безпеки країн-членів НАТО. Визначення стійкості як ключового елемента для надійного стримування та оборони відображає важливість цього поняття в контексті сучасних геополітичних викликів.

Адаптація базових вимог і рекомендацій щодо національної стійкості до нових реалій свідчить про гнучкість та готовність до відповіді на сучасні загрози та виклики. Впровадження всеохопного загальноурядового підходу є важливим кроком у цьому напрямку, оскільки воно передбачає співробітництво всіх галузей влади та суспільства для досягнення спільних цілей забезпечення національної стійкості.

Такі заходи, як створення центрів експертизи стійкості та поглиблення співпраці з партнерами та міжнародними організаціями, сприятимуть обміну досвідом та ресурсами для підвищення ефективності заходів забезпечення національної стійкості.

Характеризуючи законодавство західних країн, щодо регулювання питань національної стійкості, слід звернути увагу на законодавство країн ЄС у цій сфері. Тут зазначимо, що важливі концепти до розбудови стійкості ЄС були викладені, зокрема, у низці нормативних документів, серед яких доцільно назвати: Висновки Ради ЄС щодо підходу до стійкості[80], Повідомлення Європейської Комісії до Європейського Парламенту та Ради

Підхід ЄС до стійкості: засвоєння досвіду кризи у сфері продовольчої безпеки[78], а також довідки Європейської Комісії: Підхід ЄС до стійкості: засвоєння досвіду кризи у сфері продовольчої безпеки[78], Розбудова стійкості: підхід ЄС[76] тощо.

Аналіз вищезазначених документів показує, можна припустити, що на момент прийняття вищезазначених документів, в основу концептуального підходу ЄС у сфері національної стійкості були покладені наступні позиції, а саме:

- в періоди динамічного розвитку частоти й інтенсивності катастроф та гуманітарних криз і важкість їх наслідків для держав і суспільств, значно зросла. Все це, становить головну загрозу для подальшого повноцінного розвитку держав і суспільств. В результаті цього, існує нагальна необхідність допомогти зазначеним державам і суспільствам витримувати ці потрясіння і тим самим зміцнювати власну стійкість. Загалом, напрошується наступний висновок, що вкладати у розвиток національної стійкості є більш раціонально, ніж реагувати на кризи та виклики постфактум;

- необхідно концентрувати увагу на слабких місцях, а також передбачати та ліквідовувати основні причини загроз. Це потребує розробки відповідної політики, яка повинна охоплювати такі складники як: оцінювання ризиків; використання заходів, які спрямовані на зниження ризиків, сприяють запобіганню та пом'якшення його негативних наслідків, визначення готовності; посилення спроможностей щодо швидкого реагування на кризи та відновлення після них;

- пріоритетними для країн ЄС є такі напрями забезпечення їхньої стійкості: пом'якшення наслідків природних і техногенних катастроф, подолання кризових та загрозливих ситуацій у державах які охоплені конфліктами[76].

Говорячи про правове регулювання національної стійкості в країнах ЄС, слід звернути увагу і на прийняту в 2017 р. «Глобальну стратегію ЄС»[79]. В цьому документі зазначається, що основними напрямами і

завдання у сфері зміцнення стійкості держав та їхніх суспільств і в самому ЄС, і в усій Європі:

- сприяння стійкості демократій держав-членів ЄС відповідно до спільних ідейно-ціннісних засад (повага до прав людини, основних свобод, верховенство права, справедливість, солідарність, рівність, недискримінація, плюралізм і повага до різноманітності);

- посилення стійкості критичної інфраструктури, зокрема у кіберпросторі;

- посилення суспільної стійкості, шляхом удосконалення відносин держави з громадянським суспільством, зокрема культурно-просвітницькими організаціями, релігійними громадами, різного роду соціальними партнерами тощо;

- інвестування у стійкість держав і суспільств, що розташовані в Середній Азії, Африканському континенті, особливо це стосується найбільш географічно наближених до ЄС і держав, які є найбільшими постачальниками і транзитерами біженців і нелегальних мігрантів;

- суттєве підвищення рівня енергетичної та екологічної стійкості [79].

Отже, у концептуальному підході Європейського Союзу до забезпечення стійкості спостерігається певна еволюція, спрямована на усвідомлення її як колективної стійкості. ЄС у своїх програмових документах зосереджує більшість зусиль на посиленні стійкості самого Союзу та його членів, а не на зовнішніх діях та допомозі розвиваються державам.

Також спостерігаються зміни у посиленні оборонного та безпекового компонентів політики ЄС, особливо це стає очевидним у контексті нинішньої російсько-української війни. Проблема національної стійкості набуває дедалі більшої актуальності, оскільки сьогодні вона перетворилася на проблему економічного виживання західної європейської цивілізації.

Висновки до розділу 2.

Таким чином, російська агресія щодо України викликає необхідність удосконалення управління національною стійкістю. Співпраця між різними державними інституціями потребує чіткого законодавчого формату взаємодії, особливо щодо органів центральної виконавчої влади.

Удосконалення управління системою національної стійкості також вимагає підвищення рівня індивідуальної адаптованості до сучасних глобальних викликів та готовності до реагування відповідальних суб'єктів, зокрема таких, як органи місцевого самоврядування, громадські організації тощо. Нормативне врегулювання ролі Секретаріату Кабінету Міністрів України та Апарату РНБО України щодо координації діяльності у сфері національної стійкості також потребує відповідної актуалізації. Доцільно утворити спеціальні підрозділи, відповідальні за різні аспекти національної стійкості.

Окрім того, в нинішніх умовах застосування адаптивного управління, що поєднує в собі розуміння проблем, концепції їх вирішення та процесів управління, стає надзвичайно важливим. Відповідні новації також повинні бути відображені у вітчизняному законодавстві щодо національної стійкості.

Важливо також враховувати міжнародний досвід, зокрема підкреслений у законодавстві західних країн акцент на посиленні колективної стійкості країн проти зовнішніх загроз, а також на розвитку кризового менеджменту та забезпеченні сталого розвитку.

Розділ 3. Організаційно-правове забезпечення національної стійкості на рівні регіонів та територіальних громад в Україні.

3.1. Правові засади державної політики щодо забезпечення стійкості регіонів та територіальних громад.

З огляду на велику територію та багаторівневий адміністративно-територіальний устрій України, розвиток стійкості місцевих громад і регіонів набуває надзвичайної важливості в умовах кризи. Аналіз поточної ситуації показує, що актуальними завданнями є створення правових засад та оптимальних умов для формування й розвитку місцевих можливостей, впровадження ефективних механізмів взаємодії між органами державної та місцевої влади, громадськими організаціями, підприємницькими структурами та міжнародними партнерами.

Згідно з нинішніми вагомими характеристиками поняття національної стійкості, на сьогодні основними принципами організації роботи у сфері забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад можна визначити наступні::

- «законності та безперервності, що означає забезпечення їхньої здатності реалізовувати рішення та вирішувати завдання, в першу чергу у кризових умовах, а також необхідність виконання рішень у законний, ефективний і підзвітний спосіб у будь-який час;
- розмежування повноважень між державною та місцевим самоуправлінням під час реагування на загрози й кризові ситуації визначеного масштабу, походження і характеру цих загроз;
- співпраці та взаємодії, що передбачають постійні зустрічі у міжвідомчому форматі із залученням представників регіональних органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства, бізнес структур, засобів масової інформації тощо;

- відповідальності суб'єктів, які забезпечують стійкість за готовність до загроз і кризових ситуацій;

- прогнозованість та прозорість діяльності у сфері забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад»[60].

На сьогоднішній день особливо актуальним є процес унормування міжвідомчої взаємодії та координації діяльності на рівні регіонів і територіальних громад задля забезпечення ефективного реагування на різноманітні загрози та кризові ситуації. Безперервність процесів управління та надання критично важливих послуг є ключовою у забезпеченні національної стійкості. Удосконалення системи міжвідомчої взаємодії та координації діяльності на рівні регіонів і територіальних громад може включати в себе розробку єдиних стандартів і протоколів для реагування на надзвичайні ситуації, підвищення кваліфікації працівників, вдосконалення систем комунікації та інформаційного обміну, а також розвиток механізмів швидкого реагування та відновлення після кризи.

Цей підхід також може враховувати участь громадськості та громадянського суспільства у плануванні та реалізації заходів забезпечення національної стійкості на рівні регіонів і територіальних громад. Важливою буде також координація з іншими рівнями влади та міжнародними партнерами для забезпечення комплексного та всебічного реагування на загрози та кризові ситуації.

Також, на сьогодні існує гостра потреба у визначенні чіткої схеми координацію та узгодження роботи різних організаційних форматів міжвідомчої співпраці, що функціонують у межах регіону; розподілу функцій, упорядкування взаємодії окремих державних систем і форм міжвідомчої співпраці, що діють у галузі реагування на різні загрози й надзвичайні ситуації на територіально- регіональному рівні, впровадження протоколів узгоджених дій, насамперед щодо найбільш характерних для регіону загроз і надзвичайних ситуацій[19].

При цьому необхідно дотримуватися комплексного підходу до організації відповідної діяльності в рамках повного циклу забезпечення національної стійкості, зокрема це стосується моніторингу ситуації, оцінювання ризиків, виявлення уразливостей, забезпечення готовності, планування, післякризового відновлення тощо.

Характерні особливості організації діяльності та практики міжвідомчої взаємодії й координації у безпековій сфері на регіональному і місцевому рівнях, у т. ч. щодо реагування на загрози та надзвичайні ситуації, запобігання їм, забезпечення готовності держави і суспільства, відновлення після надзвичайних ситуацій, досліджені в аналітичній доповіді НІСД «Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях»[63].

Це було би важливим кроком у зміцненні національної стійкості, оскільки регіональні та місцеві органи влади мають ближчий контакт з конкретними територіями і можуть краще реагувати на місці на загрози та надзвичайні ситуації. Забезпечення ефективної взаємодії між різними рівнями управління важливо для успішного запобігання та реагування на кризові ситуації.

Процес координації та взаємодії на регіональному та місцевому рівнях потребує стабільності, чіткості та ефективності. Важливо, щоб різні організації та структури чітко розуміли свої обов'язки та відповідальність у разі виникнення надзвичайних ситуацій. Крім того, потрібно регулярно оновлювати плани та протоколи дій, а також проводити навчання та тренування для підготовки персоналу до можливих кризових ситуацій.

Згуртованість та співпраця різних органів та структур на регіональному та місцевому рівнях допоможе забезпечити ефективну відповідь на будь-які загрози та надзвичайні ситуації, що можуть виникнути. Такий підхід сприятиме стійкості та безпеці кожної конкретної території та громади в Україні.

На сьогоднішній день, регіональні та місцеві органи державного управління відіграють важливу роль у забезпеченні національної стійкості на місцевому рівні. Вони здійснюють організацію та координацію діяльності у сфері цивільного захисту, підготовки до надзвичайних ситуацій, розвитку відповідних спроможностей громад та територій для управління кризовими ситуаціями.

Органи місцевого самоврядування у відповідності з законодавством України здійснюють свої повноваження у сфері цивільного захисту, включаючи планування заходів з цивільного захисту, організацію навчань та тренувань з населенням, підготовку та підтримку місцевих систем управління кризовими ситуаціями, а також участь у роботі міжвідомчих комісій та організаціях, які займаються питаннями цивільного захисту.

Місцеві державні адміністрації також відіграють ключову роль у забезпеченні функціонування на місцях загальнодержавних систем і територіальної оборони. Вони співпрацюють з військовими, правоохоронними та іншими державними структурами для забезпечення безпеки та захисту громадян і територій в разі загрози або конфлікту.

Національне законодавство регламентує організаційно-правові механізми співпраці між двома та більше об'єднаними територіальними громадами, які загалом містяться в Законі України «Про співробітництво територіальних громад»[50], державно-приватного партнерства, яке законодавчо регламентується Законом України «Про державно – правове партнерство»[33], а також залучення до вирішення суспільно значущих проблем волонтерів та їх організацій[31], у тому числі і сфері національної стійкості.

Окрім того, на сьогоднішній день важливу роль у забезпеченні безпеки та реагуванні на надзвичайні ситуації на місцях відіграють Центри безпеки громадян. Ці центри є результатом децентралізації влади і реформування системи управління надзвичайними ситуаціями в Україні. Вони об'єднують

функції захисту від пожеж, надзвичайних ситуацій, громадської безпеки та екстреної медичної допомоги, координуючи дії усіх зацікавлених сторін.

Функціонування цих центрів вимагає ефективної міжвідомчої співпраці на місцевому рівні. Це означає, що органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, медичні служби та інші структури повинні працювати разом для планування на випадок надзвичайних ситуацій, аналізу ризиків та управління кризами. Координація дій та спільна реакція в разі надзвичайних ситуацій дозволяють ефективно впоратися з потенційними загрозами та забезпечити безпеку населення.

Однак зазначені центри безпеки громадян не обмежуються лише реагуванням на кризові ситуації. Вони також відіграють важливу роль у підвищенні культури безпеки суспільства через проведення роз'яснювальної роботи та навчання населення щодо правил безпеки та поведінки у небезпечних ситуаціях. Такий комплексний підхід сприяє не лише реагуванню на кризові ситуації, а й їх передбаченню та запобіганню, забезпечуючи безпеку та захист громадян.

На сьогоднішній день, концептуальна та інституційна невизначеність у сфері забезпечення національної стійкості призвела до неузгодженості у формуванні основних цілей і завдань у сфері забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад. Зокрема, «Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки»[35] визначила серед основних завдань за напрямом розвитку інфраструктури безпеки у рамках оперативної цілі 4 стратегічної цілі 1 побудову Національної системи стійкості на регіональному рівні. При цьому засади формування такої системи у Стратегії не були прописані. Понад те, Концепція забезпечення національної системи стійкості була затверджена в Україні лише за рік після прийняття Державної стратегії регіонального розвитку. Водночас Державна стратегія визначила, серед іншого, низку заходів, які сприяють зміцненню регіональної стійкості та стійкості територіальних громад, зокрема щодо розвитку їх безпекових спроможностей, а саме «центрів безпеки, сил територіальної оборони,

охорони правопорядку та профілактики злочинів, створення необхідних резервів, захисту об'єктів критичної інфраструктури, створення системи оповіщення населення про загрози або виникнення надзвичайних ситуацій»[34].

Досить гостро на сьогодні стоїть проблема, яка пов'язана з недосконалістю законодавчого та організаційного забезпечення безпеки та стійкості на рівнях регіонів і територіальних громад. Недоліки в механізмах міжвідомчої взаємодії та координації можуть значно ускладнити відповідь на кризові ситуації та загрози, зокрема в умовах воєнно-політичної нестабільності. Відсутність чітких вертикальних і горизонтальних зв'язків, а також відсутність державно-приватного партнерства у безпековій сфері можуть призвести до розривів у координації та взаємодії між різними органами і структурами. Налагодження ефективних комунікацій з населенням також важливо для забезпечення успішного вирішення ситуацій у кризових моментах та підвищення рівня громадської свідомості щодо безпекових загроз.

Удосконалення механізмів міжвідомчої взаємодії та координації на рівнях регіонів і територіальних громад вимагає розробки комплексного підходу, який охоплює всі аспекти безпеки та стійкості, включаючи попередження, реагування та відновлення після кризових ситуацій. Такий підхід може включати створення інституційних механізмів, розвиток мережі співпраці між державними та приватними секторами, а також підтримку активної участі громадян у процесах прийняття рішень.

Вертикальні зв'язки «між центром і регіонами мають чітку відомчу (функціональну) спрямованість»[60,С.358]. При цьому не реалізується комплексний підхід до забезпечення протидії загрозам будь-якого походження, а також не враховуються можливі каскадні ефекти реалізації загроз та викликів.

Утворені в межах національних систем з реагування на певні види загроз і надзвичайні ситуації організаційні формати (структури) міжвідомчої

співпраці, які функціонують на регіональному та місцевому рівнях, частково перетинаються, а механізм узгодження їх діяльності – не визначений. Зокрема, склад регіональних та місцевих комісій з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій та координаційних груп Антитерористичного центру при регіональних органах СБУ, що визначається відповідно до вимог Кодексу цивільного захисту України [21] та Закону України «Про боротьбу з тероризмом»[30], може формуватися з представників приблизно однакових територіальних органів, як державної влади так і місцевого самоврядування. Проте нинішнє діюче законодавство чітко не вказує на потребу координації .

Виявлені проблеми у сфері забезпечення безпеки та стійкості на місцевому рівні свідчать про необхідність подальшого вдосконалення механізмів взаємодії між державними органами, громадським суспільством та підприємницькими структурами. Це важливо для ефективного управління кризовими ситуаціями, попередження загроз і забезпечення безпеки населення.

Одна з ключових проблем полягає у відсутності повноцінного обміну інформацією між державними органами щодо потенційних загроз і надзвичайних ситуацій. Це може призвести до недооцінки ризиків і непродуманої стратегії реагування. Для вирішення цієї проблеми необхідно розробити механізми системного обміну інформацією між всіма рівнями державних структур та місцевими органами влади.

Крім того, важливо розвивати співпрацю з громадським суспільством і підприємницькими структурами для формування ефективної регіональної політики в сфері безпеки та стійкості. Це може бути досягнуто через активну участь громадських організацій у процесах прийняття рішень та сприяння взаємодії між різними сторонами.

Необхідно також залучати потенціал наявних міжвідомчих структур для забезпечення ефективної взаємодії та координації дій на місцевому рівні.

Це дозволить оптимізувати використання ресурсів та забезпечити швидке та адаптивне реагування на надзвичайні ситуації.

В цілому, для забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад важливо підтримувати постійну співпрацю між всіма зацікавленими сторонами, розвивати механізми обміну інформацією та розробляти стратегії спільних дій у разі надзвичайних ситуацій.

Також, на сьогодні ми змушені констатувати недостатньо ефективну роботу Ради розвитку громад та територій, яку на початку 2021 р. було ліквідовано, а замість неї утворено «Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України»[37] з більш широкими функціями та повноваженнями.

Недостатність системного підходу до управління ризиками та готовності позначається на можливостях вчасного реагування на потенційні загрози та кризові ситуації є однією із найбільш гострих проблем місцевих громад. Важливо розробити і впровадити комплексний підхід до аналізу ризиків і виявлення вразливостей, а також системи кризового менеджменту на територіальному рівні. Низький рівень довіри громадян до влади, а також недостатня обізнаність та інформованість населення про переваги та ризики державно-приватного партнерства у сфері безпеки можуть ускладнити співпрацю між секторами. Розвиток культури безпеки на місцевому рівні, заснованої на принципах добровільності, самоорганізації та взаємодії, є важливим напрямком для зміцнення стійкості та відповідальності громади у вирішенні безпекових питань. Розвиток ефективного державно-приватного партнерства, підвищення рівня довіри громадян до влади, інформування та залучення громадськості до безпекових ініціатив та підтримка розвитку культури безпеки можуть сприяти покращенню ситуації у цій сфері.

Окрім того, недостатньо використовуються можливості агенцій регіонального розвитку для активізації співпраці між державним, приватним та громадським секторами, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями, волонтерськими організаціями тощо.

Українській державі та суспільству в умовах російсько-української війни та кризи, необхідно посилити взаємодію та комунікацію між владою, громадськістю та експертними групами на місцевому рівні. Залучення громадськості до обговорення важливих стратегій, планів розвитку та нормативно-правових актів сприятиме збільшенню відкритості та прозорості у процесі управління. Розвиток механізмів самоорганізації населення, особливо в сільських місцевостях, є важливим для підвищення рівня обізнаності та відповідальності громади за свій розвиток та безпеку.

Крім того, надзвичайно гостро перед нами стоїть проблема забезпечення органів місцевого самоуправління та місцевих державних органів компетентними фахівцями. Необхідно забезпечити їхню підготовку та підтримку у розвитку необхідних навичок для ефективної діяльності в умовах надзвичайних ситуацій. Незавершеність децентралізації влади може ускладнювати надання публічних послуг та формування управлінської та функціональної спроможності територіальних громад. Тому важливо продовжувати реформування системи децентралізації та забезпечити належне фінансове та інституційне підґрунтя для ефективного функціонування місцевого самоврядування та органів влади на місцях.

Усе зазначене дає підстави стверджувати, що визначені законодавством механізми інтеграції можливостей об'єднаних територіальних громад щодо формування ефективної регіональної системи національної стійкості, на сьогоднішній день в Україні ще не є достатньо використаним.

3.2. Розробка перспективних організаційно-правових моделей безпеки та стійкості регіонів та територіальних громад в Україні.

Нинішній стан організаційно – правового забезпечення національної стійкості на регіональному та місцевому рівнях, потребує вдосконалення моделі їхньої координації та міжвідомчої взаємодії, що має відбуватися з урахуванням положень, які визначені Концепцією забезпечення національної системи стійкості.

Поширення ефективної системи національної стійкості на регіональний і місцевий рівні передбачає, також і уточнення повноважень її суб'єктів, певний перерозподіл відповідальності, у т. ч. передавання певних функцій із забезпечення національної безпеки на місця, налагодження партнерських відносин з бізнесом і населенням. Реалізація такого підходу надасть можливість «забезпечити більшу гнучкість та оперативність системи, передусім у реагуванні на неочікувані й нестандартні загрози, реагування на які потребує узгоджених дій усіх суб'єктів» [64].

Зважаючи на практику міжвідомчої взаємодії у безпековій сфері на регіональному і місцевому рівнях, що існує в Україні, а також враховуючи світовий досвід, можна запропонувати наступні основні рекомендації щодо формування комплексної організаційної моделі забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад:

1. Головну координаційну роль у забезпеченні стійкості регіонів бажано закріпити за обласними державними адміністраціями, які наразі мають чимало повноважень у сфері «координації та забезпечення діяльності щодо формування готовності й реагування на різні загрози та надзвичайні ситуації». Функції ж цих органів влади необхідно розширити за-для забезпечення координації не лише територіальних органів, але й діяльності загальнодержавних систем

До основних завдань обласних державних адміністрацій у сфері забезпечення стійкості регіонів було б бажано віднести:

- створення єдиної захищеної системи обміну інформацією між органами, які виконують важливі функції у сфері забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад;
- забезпечення в межах визначених повноважень та відповідної території контролю над станом готовності суб'єктів забезпечення стійкості, загальнодержавних систем, територіальних громад до реагування на загрози та кризові ситуації;
- узгодження регіональних планів соціально-економічного розвитку з планами забезпечення національної стійкості, а також максимальне використання спільних спроможностей;
- сприяння організації та проведенню міжвідомчих навчань та тренувань як стосуються підвищення ефективності у сфері національної стійкості;
- розвиток державно-приватного партнерства у сфері забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад, взаємодії з населенням та організаціями громадянського суспільства;
- налагодження двосторонніх каналів комунікацій із населенням з питань забезпечення готовності й реагування на загрози та кризові ситуації;
- сприяння впровадженню новітніх технологій у сфері аналізу регіонального безпекового середовища, прогнозування ризиків, виявлення загроз, кризового менеджменту тощо[59].

Також необхідно визначити чіткий механізм взаємодії обласних державних адміністрацій з з центральними органами виконавчої влади або утвореними ними спеціальними органами з питань забезпечення національної стійкості.

2. Функції, завдання і склад місцевих комісій з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій необхідно розширити, трансформували їх у місцеві комісії із забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад. Як на нашу думку, до компетенції зазначених комісій слід віднести забезпечення обміну інформацією та координація діяльності

щодо комплексного оцінювання ризиків, ідентифікації загроз, а також забезпечення готовності до реагування на основні загрози, планування відповідних узгоджених заходів, які б стосувалися післякризового відновлення в регіонах тощо.

До участі в роботі таких комісій на постійній основі доцільно залучати представників не лише територіальних органів ЦОВВ, а й «місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, розташованих на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а й представників територіальних органів СБУ, ЗСУ та інших військових формувань»[64.С.192-195].

3. З метою обговорення та узгодження проектів управлінських рішень, а також вирішення інших спільних завдань забезпечення безпеки та стійкості регіонів і територіальних громад доцільно утворити мережу допоміжних органів, яка складатиметься з міжвідомчих робочих груп, комісій, агенцій регіонального розвитку, громадських організацій тощо.

Також, при місцевих державних адміністраціях або їх структурних підрозділах, виконавчих комітетах місцевих рад можуть утворюватися профільні міжвідомчі робочі групи, тимчасові контрольні комісії, що «контролюватимуть стан готовності, узгодженість планів безпеки й розвитку регіонів і територіальних громад, ключових установ, організацій, підприємств тощо»[60, С. 405].

З метою організації комплексного оцінювання ризиків, спроможностей, виявлення загроз та вразливостей для регіону, а також формування та ведення регіонального реєстру ризиків і загроз доцільно утворити «міжвідомчу робочу групу з питань оцінювання ризиків та міжвідомчу координаційну групу з питань планування у сфері забезпечення безпеки та стійкості. Логічно припустити, що їх організаційне забезпечення мають здійснювати уповноважені структурні підрозділи обласних державних адміністрацій». [59, С. 405].

Мережу допоміжних органів у сфері забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад необхідно формувати з числа фахівців-практиків у галузях і секторах безпеки.

Як на нашу думку, доцільним також видається застосування практики створення низки науково-аналітичних і навчально-методичних центрів, які б займалися вивченням проблем стійкості регіонів і територіальних громад, а також надавали відповідні консультації. Ключовими завданнями цих центрів повинні бути:

- «систематизація наукового і практичного досвіду в різних сферах забезпечення національної стійкості;
- проведення спільних міждисциплінарних наукових досліджень з питань забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад;
- проведення незалежної експертизи проектів рішень територіальних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- розробка міжвідомчих протоколів, методик, різного роду документів керівного та рекомендаційного характеру»[59, С.405-406].

4. У системі забезпечення стійкості територіальних громад, формування міцних системних зв'язків має відбуватись як на горизонтальному так і на вертикальному рівнях.

5. Окрім того, органам місцевої влади, необхідно розширити практику створення центрів безпеки громадян, сформувати об'єднану мережу ситуаційних центрів на рівні областей, використовувати потенціал агенцій регіонального розвитку, волонтерських організацій, підприємницьких структур і населення для розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці, формування взаємовигідних партнерських відносин, реалізації спільних програм тощо.

Запропоновані вище рекомендації щодо налагодження координації та міжвідомчої взаємодії у сфері забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад передбачають внесення змін до низки нормативно-правових актів. Зокрема, у зв'язку з необхідністю формування поняття

стійкості регіонів і територіальних громад, а також уточнення функцій, завдань, повноважень і відповідальності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення національної стійкості, вважаємо за потрібне внести зміни до законів України «Про національну безпеку України», «Про Кабінет Міністрів України», «Про засади державної регіональної політики», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», а також низки інших нормативно-правових актів.

Висновки до розділу 3.

Таким чином, удосконалення системи нормативно-правового регулювання для забезпечення національної стійкості на регіональному та місцевому рівнях в Україні є надзвичайно актуальною проблемою. Тут зазначимо, що важливою є не лише ідея внесення змін до законодавства, а й впровадження пілотного проекту для перевірки нової моделі організації діяльності в цій сфері.

Щодо конкретних кроків, які стосуються удосконалення системи національної стійкості на регіональному та місцевому рівнях, і які можна було б врахувати в процесі розробки змін до нормативно-правових актів, то цими кроками, як на наш погляд повинні бути:

- визначення системного підходу до управління ризиками, який в першу чергу передбачає розробку законодавства, яке би визначало обов'язки та процедури для оцінки та управління ризиками на різних рівнях управління
- підтримка державно-приватного партнерства. Включення у законодавство положень, що сприяють розвитку партнерських відносин між державними і приватними суб'єктами для забезпечення безпеки та стійкості на місцевому рівні.
- посилення двохсторонньої стратегічної комунікації. Включення в законодавство вимог про регулярні консультації та інформаційну взаємодію між владними органами і громадянськістю на рівні громад і регіонів.
- завершення реформи децентралізації. Внесення змін до законодавства для полегшення процесів місцевого самоврядування та забезпечення належної підтримки територіальних громад у сфері безпеки й стійкості.
- підготовка нового проекту організації діяльності місцевих громад, який би передбачав розроблення конкретного плану дій для

пілотного проекту, визначення його мети, області застосування, методів оцінки ефективності та механізмів впровадження.

Як на нашу думку, всі вищезазначені заходи сприятимуть створенню більш ефективної та адаптивної системи забезпечення національної стійкості на місцевому рівні в умовах сучасної геополітичної ситуації в Україні.

Висновки

Таким чином, на виконання поставлених в роботі завдань і підсумовуючи все вищезазначене, ми зробили низку узагальнюючих висновків.

Як показує аналіз наукової літератури поняття національної стійкості відображає складність та розмаїття концепції стосовно нього. Розуміння національної стійкості включає різні аспекти, і тут важливо враховувати не лише зовнішні загрози, але й внутрішні фактори, які впливають на стабільність суспільства. Зокрема, ключові характеристики, які ми в роботі визначили, важливі для розуміння поняття національної стійкості. Розгляд об'єкта стійкості, визначення цілей та засобів досягнення стійкості, а також вивчення факторів, що впливають на досягнення позитивного результату, допомагають ускладнити та збагатити розуміння цієї концепції.

Відзначений нами в роботі аспект ідентичності як основи первинної національної стійкості також має вагому значимість. Ідентичність сприяє формуванню єдності та солідарності суспільства, що є важливими факторами у відстоюванні загроз та забезпеченні стійкості. Це підкреслює важливість розвитку національної самосвідомості та спільного відчуття приналежності до однієї нації чи спільноти.

Загалом, аналіз показує складність та мінливість концепції національної стійкості і підкреслює необхідність більш глибокого вивчення цієї теми для ефективного забезпечення стабільності та безпеки суспільства.

В нашій роботі, виходячи з об'єкту нашого дослідження національної стійкості, як правової категорії, вона розглядається перш за все, як один з вагомих чинників забезпечення національної безпеки України, який характеризується здатністю ефективно протистояти сучасним зовнішнім та внутрішнім загрозам.

При такій постановці питання, на сьогодні надзвичайно актуальною є потреба у створенні ефективної системи організаційно - правового забезпечення функціонування національної стійкості, починаючи із розробки

якісних нормативно-нормативно – правових документів і закінчуючи створення умов, щодо їхньої реалізації.

Тому, виходячи із зазначеного, автор магістерської роботи під **національною стійкістю перш за все розуміє стратегію існування країни, яка здатна зберігати збалансованість свого розвитку, а також ефективно та дієво відповідати на зовнішні і внутрішні виклики, протистояти різного роду загрозам і кризам.**

Розкриваючи сутність національної стійкості, в роботі ми також намагатимемося визначити ступінь її співвідношення з національною безпекою. Тут слід зазначити, що, незважаючи на певну спільність цих понять, вони не є тотожними. На відміну від національної безпеки, яка більше концентрується на військовій складовій, національна стійкість є ширшим поняттям і охоплює протидію загрозам у всіх сферах – політичній, економічній, військово-політичній, інформаційній, етнокультурній, соціальній, екологічній тощо.

Таким чином, на сьогоднішній день, національна стійкість визначається однією з головних підвалин забезпечення національної безпеки України, яка здатна передбачати, запобігати та ефективно протидіяти сучасним гібридним загрозам.

2. Розкриваючи теоретико-методологічні і організаційно – правові засади функціонування національної стійкості слід зазначити, що зважаючи на багатогранність цього поняття, дослідження її нормативно-правового забезпечення здійснюється на основі міждисциплінарного зв'язку юридичної науки з іншими суспільними дисциплінами. Зазначений міждисциплінарний зв'язок і склав основу методологічного інструментарію теми нашої роботи. Методологічну основу нашої магістерської роботи складають принципи об'єктивності та системності. Серед методів дослідження організаційно-правового забезпечення національної стійкості виділяємо: метод аналізу та синтезу, порівняльний, типологічний, герменевтики, діалектичний, дедуктивний, індуктивний, системно-структурний та ретроспективний

методи. Також, для більшої повноти дослідження, в роботі нами використовується порівняльно-історичний метод, та методика соціального управління.

3. Щодо організаційно-правових засад національної стійкості, зазначимо, що починаючи з 2018 р., у вітчизняній правовій практиці набув поширення всеохоплюючий підхід, що передбачає ідентифікацію і розвиток безпекової складової у кожній сфері функціонування держави і життєдіяльності суспільства. В результаті застосування цього підходу, складається відповідна ієрархія чинних нормативно-правових актів та відповідна система інституцій їх реалізації. На особливу увагу тут заслуговує питання щодо визначення організаційного механізму системи забезпечення національної стійкості, передусім координації відповідної діяльності. Серед таких основних вітчизняних нормативно-правових актів, які складають основи правового регулювання національної стійкості, слід виділити «Стратегію національної безпеки України», в якій національна стійкість визначається однією з головних підвалин забезпечення національної безпеки України, що здатна передбачати, запобігати та ефективно протидіяти сучасним гібридним загрозам, а також Концепцію забезпечення національної стійкості; Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 р.; Закон України «Про критичну інфраструктуру» та низку нормативно-правових актів з питань цивільного захисту тощо.

Аналіз вищезазначених нормативних джерел, дає нам підставу зробити висновок, що порядок взаємодії суб'єктів забезпечення національної стійкості, поряд з відповідними нормативно-правовими актами України, має ще й визначатися, протоколами узгоджених дій, які в свою чергу визначають універсальні процедури (алгоритми) реагування на загрози й кризові ситуації та відновлення.

4. До основних проблем управління національною стійкістю в умовах кризи відносимо: відсутність повністю сформованого національного сектору безпеки й оборони, який становив би цілісне функціональне об'єднання, що

управляється з єдиного центру; слабкість в інституційному плані; низька професійність кадрового корпусу; наявність структурної незбалансованості державних органів; брак необхідного обсягу ресурсів й їх неефективне застосування в межах цього сектора»; дії російського агресора по знищенню інфраструктури та соціальної сфери українського суспільства а також розв'язана ним гібридна війна.

При цьому, забезпечення дієвої координації діяльності з розбудови національної стійкості потребує визначення на законодавчому рівні чіткого формату взаємодії всіх органів центральної влади. Їхня роль повинна бути посилена в забезпеченні координації діяльності у сферах національної безпеки та стійкості. Окрім того, в структурі цих органів мають бути утворені спеціальні підрозділи, відповідальні за відповідне коло питань.

5. Щодо основних проблем правового забезпечення національної стійкості в умовах війни зазначимо, що наразі законодавство України не визначає повний цикл планування у сфері національної стійкості, який має охоплювати періодичний аналіз та оцінювання ризиків, безпекових спроможностей, виявлення загроз та вразливостей, планування заходів із забезпечення безпеки та стійкості держави, окремих галузей і сфер, регіонів і громад, а також суспільства, розроблення стратегічних і програмних документів держави, а також їх періодичне коригування.

Також на сьогодні не встановлені єдині правила щодо підготовки документів планування для різних етапів циклу забезпечення національної стійкості (передусім забезпечення готовності, реагування, ліквідації наслідків, відновлення після кризи) та міжвідомчої взаємодії з метою формування спільних спроможностей, визначення послідовності залучення різних ресурсів (як державних, так і недержавних), сил і засобів, у т. ч. міжнародної допомоги.

До недоліків сучасного чинного законодавства у сфері національної стійкості відносимо: декларативний і рамковий характер норм законів, що переносить конкретизовані норми на рівень галузевих підзаконних актів і

тим самим знижується їхнє значення; слабку розробленість конкретних механізмів забезпечення конструктивної взаємодії інститутів держави і суспільства у протидії гібридним загрозам тощо.

Таким чином, зважаючи на вищезазначене, на передній план виходить потреба у створенні ефективної системи організаційно - правового регулювання національною стійкістю України, починаючи із розробки якісних нормативно-нормативно – правових документів і закінчуючи створення умов, які дозволили реалізовувати ці норми та положення в державотворчій та суспільній практиці.

6. З метою удосконалення організаційно-правового регулювання національною стійкістю України, важливим для нас є використання міжнародного досвіду у цій сфері, зокрема досвіду західних країн. В цьому відношенні на особливий інтерес заслуговують наступні нормативно-правові документи: програму «НАТО – 2030: трансатлантичний порядок денний на майбутнє» («НАТО – 2030»), в якій національна стійкість визначається, як перша лінія оборони і має важливе значення для досягнення успіху НАТО у реалізації його трьох основних завдань – колективної оборони, кризового менеджменту, спільної безпеки; Керівництво для національних органів влади щодо виявлення та оцінювання стійкості критичної національної інфраструктури та взаємозалежності у секторах зв'язку та енергетики; Керівництво з питань забезпечення режиму постачання продовольчих та водних ресурсів; Керівництво НАТО щодо розроблення пріоритетних механізмів у сфері цивільних телекомунікацій; Повідомлення Європейської Комісії до Європейського Парламенту та Ради «Підхід ЄС до стійкості: засвоєння досвіду кризи у сфері продовольчої безпеки» тощо.

Характеризуючи законодавство цих країн у сфері національної стійкості, слід зазначити, що в ньому перш за все робиться акцент на посилення колективної стійкості країн проти зовнішніх загроз, а також на удосконалення оборонного та безпекового компонентів їхньої політики, з

подальшим розвитком кризового менеджменту та забезпеченням сталого розвитку.

7. В результаті нашого дослідження нами також були окреслені основні шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання національною стійкість України в умовах кризи. На сьогоднішній день Україна стоїть перед необхідністю впровадження циклу стратегічного планування, який охоплює об'єднані спільною метою процеси з різною періодичністю.

З метою упровадження цілісного підходу до процесу стратегічного планування в державі доцільно прийняти Закон України «Про державне стратегічне планування», у якому зокрема, в першу чергу необхідно визначити види документації, а саме відповідні стратегічні, оперативні та тактичні документи; порядок і періодичність їхньої розробки, затвердження та перегляду, а також узгодження з бюджетним процесом; сфери планування; порядок узгодження та інтеграції планів різного рівня та спрямованості; вимоги щодо загальної структури та наповнення документів планування; вимоги щодо джерел та якості звітної інформації, необхідної для планування; порядок взаємодії органів державної та місцевої влади, залучення представників громадянського суспільства та бізнесу до процесів планування; порядок контролю за процесами планування й реалізації документів планування тощо.

Окрім того, необхідним також є внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» з метою впровадження єдиного циклу стратегічного планування у сфері національної безпеки України та визначення необхідності формування цілей і завдань щодо забезпечення національної стійкості при підготовці документів планування у різних сферах.

Було б також доцільно, в чинному законодавстві передбачити щорічне публічне звітування державних органів, відповідальних за реалізацію секторальних стратегій, про стан їх реалізації, як це зазначено в Стратегії

громадської безпеки та цивільного захисту України відповідно до частини п'ятої статті 29 Закону України «Про національну безпеку України».

Потребують удосконалення також норми Закону України «Про національну безпеку України» щодо проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони України та його складників у частині впровадження процедур оцінювання спроможностей і готовності до реагування на загрози, надзвичайні та кризові ситуації, а також практики регулярного самооцінювання органів державної та місцевої влади з питань забезпечення стійкості до визначених загроз, надзвичайних і кризових ситуацій. Запропоновані вище новації сприятимуть підвищенню ефективності планування, відповідності заходів тим ризикам і загрозам, які існують або прогнозуються, своєчасному внесенню коректив до планів у разі виявлення нових вразливостей тощо.

Також, в умовах російської агресії на територію України і тих загроз, яке вона принесла для української держави та українського народу, вважаємо за доцільне при удосконаленні чинного законодавства з національної стійкості, застосовувати принципи адаптивного управління, які б поєднували в собі розуміння проблем, концепції щодо їх вирішення, а також процесів й методів, на основі яких здійснюються адаптивне оцінювання та управління.

8. Стосовно правового регулювання стійкості регіонів та територіальних громад, то на сьогодні в Україні створено правові механізми міжвідомчої взаємодії на територіальному рівні у сферах протидії основним внутрішнім та зовнішнім загрозам, а також під час дії правових режимів надзвичайного і воєнного стану. Водночас, у цілях розбудови багаторівневої комплексної системи забезпечення національної стійкості, модель міжвідомчої взаємодії та координації діяльності за напрямом зміцнення стійкості регіонів і територіальних громад потребує вдосконалення.

Серед основних проблем, які існують у нормативно-правовому регулюванні національної стійкості відносимо наступні: заходи із забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад в Україні мають

фрагментарний і невпорядкований характер; недосконалим є законодавче та організаційне забезпечення безпеки та стійкості регіонів і територіальних громад; відсутність системного підходу до управління ризиками та забезпечення готовності територіальних громад і регіонів до ефективного реагування на потенційні ризики та загрози; не налагодженість систему стійких двосторонніх стратегічних комунікацій з населенням на рівні громад і регіонів.

Загалом, всі вищезазначені висновки, на думку автора магістерської роботи, сприятимуть удосконаленню організаційно - правового регулювання в сфері національної стійкості України, дозволять вивести її на новий, більш якісний рівень і тим самими прискорять нашу перемогу над російським агресором.

Список використаних джерел та літератури

1. Адміністративне право: підруч. / Ю. Битяк (кер. авт. кол.), В. Гаращук, В. Богуцький та ін.; за заг.ред. Ю. Битяка, В. Гаращука, В. Зуй. Х.: Право. 2010. 624 с.
2. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України». Київ: НІСД, 2020. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4>.
3. Белинская М., Корольчук О. Роль национальной резильентности в формировании эффективного публичного управления. *Годишник на департамент «Администрация и управление»*. София: Новий български университет, 2018. Т. 3. С. 24–45.
4. Біденко А. Законодавчі аспекти управління українською національною безпекою. *Політичний менеджмент*. 2006. №1. С. 128-139.
5. Богданов А. Тектология: Всеобщая организационная наука. [ред. кол.: В. Попков (отв. ред.) и др.]. М.: «Финансы», 2003. 496 с.
6. Богданович В., Семенченко А., Єжєєв М. Методи державного управління забезпеченням національної безпеки у її визначальних сферах: навч. посіб. Київ : НАДУ, 2008. 40 с.
7. Бойко А. Стійкість національної економіки: теорія, методологія, практика / НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2014. 288 с.
8. Ван Гиг Дж. Прикладная общая теория систем : пер. с англ. В 2-х т. Т. 1. М. : «Мир», 1981. 336 с.
9. Горбулін В., Качинський А. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Київ : НІСД, 2010. 288 с.
10. Горбулін В., Качинський А. Засади національної безпеки України. Київ : Інтертехнологія, 2009. 272 с.
11. Гошовська В. Парламентаризм і система публічного управління в умовах сучасних викликів. Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього:

монографія / авт. кол. Л. Комаха, І. Алексєєнко, В. Гошовська та ін.; за заг. ред.. Л. Комаха, І. Алексєєнко. К.: ВПЦ. Київський університет». 2022. С.11-56 URL:<https://ir.librari.knu.ua/handle/123456789/2137>.

12. Гошовська В., Рейтерович І. Політичні процеси в Україні: особливості, проблеми та перспективи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Т.17(1).2023. С. 16-20.

13. Жаліло Я., Базиліук Я., Ковалівська С., Коломієць О. та ін. Україна після коронакризи – шлях одужання : наук. доп. Київ : НІСД, 2020. 304 с.

14. Закон України «Про національну безпеку України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

15. Закон України від 05.12.2022, № 1882-IX, «Про критичну інфраструктуру» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>.

16. Зроби за мене: українці готові до самоорганізації, але покладають відповідальність за свій добробут на державу. Національне опитування щодо громадського залучення. 2021. URL: <https://engage.org.ua/zroby-za-mene-ukraintsi-hotovi-do-samoorhanizatsii-ale-pokladaiut-vidpovidalnist-za-svij-dobrobut-na-derzhavu>.

17. Каплан Ю. Ключові засади державної політики у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : аналіт. зап. Київ : НІСД, 2016. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/klyuchovi-zasadi-derzhavnoi-politiki-u-sferi-zabezpechennya-prav-i-svobod>

18. Качинський А. Індикатор могутності як інтегральний показник безпеки держави. *Математичне моделювання в економіці*. 2015. № 2. С. 75-91.

19. Ковалівська С. Координація дій місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері здійснення протиепідемічних заходів : аналіт. зап. Київ : НІСД, 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-08/mistsevi-organy-covid_0.pdf.

20. Ковалівська С., Барінова Д., Нестеренко В. Щодо ризиків для належного надання публічних послуг у зв'язку зі змінами адміністративно-

територіального устрою України : аналіт. зап. Київ : НІСД, 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/publiczni-poslugy-1.pdf>.

21. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34–35. Ст. 458.

22. Колодій А. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: [підручник]/А. М. Колодій, А. Ю. Олійник; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. К. : Юрінком Інтер, 2003. 464 с.

23. Конституційне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2-х т. / [за заг. ред. Ю. Шемшученка]. К : ТОВ «Вид-во Юридична думка», 2008. Т. 2. 800 с.

24. Конституція України. К.:Право,2014.- 38 с.

25. Корнієвський О. Національна безпека. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с. С. 489–490.

26. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. Пирожков, О. Майборода, Н. Хамітов, Є. Головаха, С. Дембіцький, В. Смолій, О. Скрипнюк, С. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

27. Нижник Н., Ситник Г., Білоус В. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посіб. Ірпінь: Преса України, 2000. 303 с.

28. Пирожков С., Божок Є., Хамітов Н. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 8. С. 75.

29. Покровська А. Національна стійкість як основа забезпечення національної безпеки держави. *Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі*: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. Київ, 2018. С. 36-43.

30. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.

31. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. Ст. 435.

32. Про встановлення вимог з безпеки та захисту інформації до кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг та їхніх відокремлених пунктів реєстрації : Наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 14.05.2020 № 269. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-20#Text>.

33. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.

34. Про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.2015 № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/18-2015-%D0%BF#Text>.

35. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

36. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-п#Text>.

37. Про затвердження Положення про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України : Указ Президента України від 04.03.2021 № 89/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/89/2021#Text>.

38. Про затвердження Порядку проведення огляду стану кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2020 № 1176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1176-2020-%D0%BF#Text>.

39. Про затвердження Порядку розроблення планів діяльності єдиної державної системи цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 626. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2017-п#Text>.

40. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

41. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік : Указ Президента України від 11.05.2021 № 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text>.

42. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : Указ Президента України від 02.06.2021. №225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#n2>.

43. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

44. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>

45. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» : Указ Президента України від 20.08.2021 № 372/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3722021-39733>.

46. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2>.

47. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>.

48. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2>.

49. Про систему екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112 : Закон України від 13.03.2012 № 4499-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 49. Ст. 560.

50. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 34. Ст. 1167.

51. Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>.

52. Указ Президента України від 11 травня 2021 року № 189/2021 «Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна - НАТО на 2021 рік» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021/print>

53. Рабинович П. Європейські стандарти прав людини: онтологічні, гносеологічні та праксеологічні аспекти / П. Рабинович // Вісн. Акад. прав. наук України. 2003. № 2. С. 114–132.

54. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. [10-е вид., допов.]. Львів: Край, 2008. 224 с.

55. Резнікова О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні риси і відмінності. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2018. № 19. С. 170–175.

56. Резнікова О. Концептуальні засади національної стійкості. *Держава і право*. 2018. № 81. С. 135–146.
57. Резнікова О. Концептуальні підходи до вибору моделі забезпечення національної стійкості. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 1. С. 18–27.
58. Резнікова О. Концептуальні підходи до розробки системи раннього попередження як механізму забезпечення національної стійкості. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2019. № 23. С. 196–202.
59. Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
60. Резнікова О. Особливості формування державної політики за принципами національної стійкості. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2018. № 18. С. 349–353.
61. Резнікова О. Формування стійкості держави: висновки для України. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2018. № 20. С. 193–199.
62. Резнікова О., Войтовський К. Проблема термінологічної невизначеності у сфері розбудови національної стійкості : аналіт. зап. Київ : НІСД, 2021. 32 с.
63. Резнікова О., Войтовський К., Лепіхов А. Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2021. 140 с.
64. Резнікова О., Сьомін С. Проблеми організаційного забезпечення розбудови національної стійкості в Україні. *Public and municipal administration: theory, methodology, practice : Collective monograph / VERN' University of Applied Sciences, Zagreb, Croatia. Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. С. 188–205.*
65. Резнікова О., Цюкало В., Паливода В. та ін. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп.

Київ : НІСД, 2015. URL: http://en.niss.gov.ua/content/articles/files/nac_bezp-182c8.pdf.

66. Рубан В. Державне управління у сфері національної безпеки України. Автореф. дис на зд.н.с. канд..н. з держ.уп. Харків. 2019. 20 с.

67. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. : у 3 ч. Київ: НАДУ, 2010. Ч. 3 : Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. 208 с.

68. Ситник Г., Абрамов В., Мандрагеля В. та ін. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України : навч.-метод. посіб. / за ред. Г. Ситника. Київ : НАДУ, 2012. 52 с.

69. Смолянчук В. Національна безпека незалежної України: досягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 163-186.

70. Смолянчук В. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2 (37). С. 107–126.

71. Тарасюк В. Застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни: Монографія. Beau Bassin: Globe Edit, 2020. 346 с.

72. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. В. С.Кравціва, І. З. Сторонянської. Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього" НАН України, 2020. 531 с.

73. Харазішвілі Ю. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : монографія / НАН України ; Ін-т економіки пром-ті. Київ, 2019. 304 с.

74. Definitions of Community Resilience: An Analysis: A CARRI Report. Community and Regional Resilience Institute, 2013. URL: <https://s31207.pcdn.co/wp-content/uploads/2019/08/Definitions-of-community-resilience.pdf>.

75. European Commission. Building resilience: the EU's approach. Factsheet. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/thematic/EU_building_resilience_en.pdf.
76. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. The EU approach to resilience: learning from food security crises. Brussels, 2012. 03 Oct. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/policies/resilience/com_2012_586_resilience_en.pdf
77. European Commission. The EU Approach to Resilience: Learning from Food Security Crises. Factsheet. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/thematic/resilience_africa_en.pdf
78. European Union. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.
79. Council of the European Union. Council Conclusions on EU Approach to Resilience. Brussels. 28 May 2013. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/137319.pdf.
80. Glossary. Resilience Alliance. URL: <https://www.resalliance.org/glossary>.
81. Disaster Recovery Institute. International Glossary for Resilience. URL: <https://drii.org/resources/viewglossary>.
82. Hodicky J., Özkan G., Özdemir H., Stodola P., Drozd J., Buck W. Dynamic Modeling for Resilience Measurement: NATO Resilience Decision Support Model. URL: <http://dx.doi.org/10.3390/app10082639>.
83. Holling C. S. Adaptive Environmental Assessment and Management. London : Wiley, 1978. 377 p.
84. Holling C. S. Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*. 1973. Vol. 4. Pp. 1–23.

85. Lasconjarias G. Deterrence through Resilience. NATO, the Nations and the Challenges of Being Prepared / Research Division – NATO Defense College, Rome. *Eisenhower Paper*. 2017. № 7. Pp. 1–8.

86. Martin-Breen P., Anderies J. M. Resilience: A Literature Review. Bellagio Initiative, 2011. URL: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/3692/Bellagio-Rockefeller%20bp.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

87. NATO. Allies move forward on enhancing NATO's resilience. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_135288.htm?selectedLocale=en.

88. NATO. Brussels Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 14 June 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm.

89. NATO. Civil preparedness / NATO. 2021. 23 March. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49158.htm.

90. NATO. Commitment to enhance resilience. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw, 8–9 July 2016. URL: https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_133180.htm.

91. NATO. On the Agenda. Brussels Summit, 14 June 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_184633.htm?selectedLocale=en#3.

92. Norris F. H., Stevens S. P., Pfefferbaum B., Wyche K. F., Pfefferbaum R. L. Community Resilience as a Metaphor. Theory. Set of Capacities and Strategy for Disaster Readiness. *American Journal of Community Psychology*. 2008. № 41(1-2). Pp. 127–150.

93. President of the United States of America. National Security Strategy of the United States of America (2017). URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.

94. Resilience Alliance. Assessing resilience in social-ecological systems: Workbook for practitioners. Version 2.0. 2010. URL: https://www.resalliance.org/files/ResilienceAssessmentV2_2.pdf.

95. Walker J., Cooper M. Genealogies of resilience: From systems ecology to the political economy of crisis adaptation. *Security Dialogue*. 2011. Vol. 42. № 2. Pp. 143–160.

96. Walsh-Dilley M., Wolford W. (Un)Defining resilience: subjective understandings of ‘resilience’ from the field. *Resilience*. 2015. №. 33. Pp. 173–182.

97. Weber M. Politics as a vocation. In *Weber’s Rationalism and Modern Society, edited and translated by Tony Waters and Dagmar Waters*. Palgrave MacMillan, 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/305279035_Politics_as_a_Vocation_by_Max_Weber_in_Weber’s_Rationalism_and_Modern_Society_edited_and_translated_by_Tony_Waters_and_Dagmar_Waters.

98. Valentyna Goshovska, Artem Gandziuk, Lidia Danylenko? Andrii Shemchuk, Andrii Hachkov. Problems of information support of ukrainian political security. Journal of interdisciplinary research. AD ALTA, 12/02-XXXI, p.134-139. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120231/papers/A_24.pdf (Web of science)/